

Pravnog fakulteta
eka juridičkog seminara

VA

Zagreb

25. a

Len

9

Neka pitanja o reformi pravo- i državoslovnog studija.

**Napisao:
Dr. Milivoj Maurović.**

**Preštampano iz „Mjesečnika“ pravničkoga društva
u Zagrebu.**

BIBLIOTEKA JURISTIČKOG
SEMINARA

**Dionička tiskara u Zagrebu.
1909.**

Neška bitanja

o reformi pravne i državnog
studija.

Dr. Milivoj Marović.

Priloga 2. "Hrvatski pravni glasnik"
u Zagrebu.

Štamparija "Hrvatski glasnik"

1900.

Više decenija raspravlja se živahno u najkulturnijih naroda o reformi pravo- i državoslovnoga studija, pa su već u mnogim državama veće ili manje promjene provedene ili se baš sada o njima radi. Predmet je doista vrijedan da zainteresuje i najšire krugove. I bez obzira na to, da je apsolviranje pravo- i državoslovnih nauka u modernim evropskim državama redovito uvjet, da se poluče upravne i sudačke službe, odvjetništvo i javno bilježništvo —, i bez obzira na to, po nutarnjoj svojoj vrijednosti, pravni je studij od najveće znamenitosti. Možemo u kratko reći, od kolike je pravo znamenitosti za kulturni život naroda, od tolike je važnosti pravni studij u javnoj nastavi.

Pogotovu mora pitanje reforme pravne obuke zanimati same pravnike; njihova je upravo patriotska dužnost, da se njim bave, i to ne samo teoretičari profesori, koji rukovode obuku, već i praktičari upravni činovnici, suci i odvjetnici — a isto vrijedi i za sve praktične političare. Mnijenje vrsnih i savjesnih muževa prakse i ovdje jest od osobite znamenitosti. Oni znadu najbolje, kako im je u životnom zvanju poslužila teoretska naobrazba, što su ju stekli na sveučilištu; a o tom ne može biti sumnje, da jurisprudencija treba da služi potrebama života, pravna teorija treba da pokaže i rasvjetljuje put pravnoj praksi.¹ Udešavajući osnovu pravnog studija, ne smijemo ni to pustiti s vida.

Budi mi dozvoljeno, da iznesem pred čitatelje „Mjesečnika” neke misli o tom predmetu; uz njegovu znamenitost uopće potakla me na to okolnost, što se baš sada radi o reformi pravo- i državoslovnih nauka na austrijskim sveučilištima, a to je za nas od neposredne znamenitosti već radi naših slušača austrijskih državljana iz Dalmacije i Istre, kojih se — što s veseljem konstatujemo — sve to više upisuje na pravo- i državoslovnom fakultetu našega sveučilišta.

Nakupila se ob ovom predmetu velika literatura, da ju nije danas više lako svladati. Blagopokojni profesor Pliverić raspravio je neka naj-

¹ O poznatim Savignyjevim mislima ob odnošaju izmedju pravne teorije i prakse spredi Bülow, *Heitere und ernste Betrachtungen über die Rechtswissenschaft, Beiträge zur Theorie des Gesetzes und Gewohnheitsrechtes* II. Ausgabe, Leipzig 1901., osobito pag. 123. i slijed.

važnija pitanja reforme našega studija u govoru, što ga je govorio prigodom svečane instalacije u rektorsku službu dne 19. listopada 1892., pa kako je pokojnik bio temeljit i nada sve savjestan u svakom poslu, poslužio se je obilno literaturom, tako da njegov govor (štampan 1893.) daje do onoga dana dobru uputu u tom predmetu. Ja sam se u pitanjima, kojima se ovdje bavim, poslužio novijom i najnovijom literaturom; u koliko mi je poznata bila, pa citiram sve na dotičnim mjestima. Ne mislim, da sam i približno iscrpao svu literaturu, — ali nije to ni potrebno; u pitanjima, kojim se potanje bavim, uzeo sam, mislim, u obzir najvažnije struje reformatornoga pokreta.

Najprije nekoliko riječi općenito o tom pokretu u najkulturnijih naroda evropskoga kontinenta,² a zatim potanje o nekim pitanjima reforme napose i s obzirom na naše prilike.

Prilično se općenito drži, da stara naša naučna osnova nije više prema stanju znanosti i prema potrebama vremena; ali je malo suglasja u odgovoru na pitanje, što i kako bi se imalo promijeniti.

Ima pojedinih glasova, koji posve zabacuju staru osnovu te traže najradikalnije promjene. Tako primjerice razlaže Nijemac F u c h s, da je cijela naša srednjoškolska i pravna obuka ubitačna za mlade ljude, da je to zastarjeli školaštiki perčin.³ Još drastičnije karakteriše današnju pravnu obuku Belgijanac P i c a r d. On veli, da bi trebalo svakoga desinficirati, tko joj se je podvrgnuo; da je to umjetnost, koja stvara hrome, grbave i čorave juriste.⁴

Umjerenije i najumjerenije struje slažu se prilično u tom, da je glavna mana stare naučne osnove, što odviše zapostavlja nacionalnu ekonomiju i državoslovne struke prema pravnicima; onim prvim da bi trebalo posvetiti više vremena i dati im uopće mjesto u pravnom studiju, koje ih ide prema razvitku moderne nauke i prema znamenitosti tih struka za kulturni život čovječanstva. Da im se načini mjesta, najviše se traži reduciranje historijskih disciplina: rimskoga (u Njemačkoj i Austriji i kanonskoga) prava i pravne historije.⁵ Ali se dižu i glasovi, da nije opravdano, da se državoslovne struke

² Engleski sustav visokih škola i pravne obuke toliko se razlikuje od naše, da ću ga ovdje pustiti s vida.

³ Ernst Fuchs, *Schreibjustiz und Richterkönigtum*, Ein Mahnwort zur Schul- und Justizreform. Leipzig 1907., osobito pag. 28. i slijed.

⁴ Edmund Picard (profesor na novom sveučilištu u Bruselju) *Le droit pur*. Cours de l'encyclopédie du droit. Bruxelles-Paris 1899., pag. 459.

⁵ Francuska komora uputila je 29. studenoga 1903. odboru za nastavu predlog zastupnika marsejskoga M. Thierry-a, da se pozove vlada, da se bez oklijevanja reorganizuju osnove i gradovi pravnih fakulteta „en vue d'orienter leur enseignement vers les réalités pratiques et les nécessités économiques du temps présent“. Vidi *La réforme de la licence en droit* (Rapport approuvé par le faculté de droit de Paris). Referent toga predmeta bio je u fakultetu profesor

zapostavljaju i modernoj civilistici, jer da joj je već danas državno i upravno pravo ravnopravno,⁶ da se više ne može držati stari sustav, po kom je glavno težište pravne obuke u civilistici.

Drugi je glavni prigovor, da je stara osnova premalo praktična, da ne udovoljuje glavnoj svrsi pravne obuke, pripremiti mlade ljude za rad u praktičnom pravnom zanimanju. Taj se je prigovor do sada najviše uvažio, pa su posvuda uvedena na jur. fakultetima seminaria, practica, conservatoria. Ali se već dulje vremena posvuda dižu glasovi proti pretjerivanju u tom smjeru;⁷ obuka na sveučilištu da imade ostati teoretska, a vježbe itd.

Leveille. *Revue internationale de l'enseignement*, tome 48. (1904. pag. 27. i slijed. Isti profesor napisao je o reformi prav. studija članak u *Revue politique et parlementaire* an. XII. (1905.) tome 44., gdje zagovara proširenje obuke u ekonomiji, a da se reducira rim. pravo. Prof. Menger u malom članku o reformi jurid. studija u Austriji u *Zeit-u* (od 23. veljače 1907. br. 1587) veli: Die erste und wichtigste Frage der geplanten Reform der juristischen Studien ist zweifellos die einer Einschränkung der historischen Rechtsstudien zugunsten der immer mehr an Bedeutung und Actualität gewinnender staatswissenschaftlicher Fächer. Es liegt hierin keine Unterschätzung des ersteren, deren Wichtigkeit von jedem Sachkundigen anerkannt werden muss. Es handelt sich hier lediglich um eine Frage von relativer Bedeutung, um die Frage, ob die gegenwärtige, entschieden viel zu weit gehende Einschränkung der staatswissenschaftlichen Studien, oder eine teilweise Einschränkung des stark ausgedehnten historischen Rechtsstudiums das geringere Uebel sei. Die Frage wird ohne Zweifel im Sinne eines billigen Ausgleiches zwischen den beiden Gruppen von Fachstudien ihre Lösung finden, jedenfalls eines billigeren Ausgleiches als dies gegenwärtig der Fall ist“.

O reduciranju pravne historije u Italiji i u Francuskoj mali članak prof. Pasquale del Giudice, *La funzione e i limiti della storia del diritto nel insegnamento academico* u *Atti del congresso internazionale di scienze storiche* (Roma 1—5 Aprile 1903). Vol. IX. (Roma 1904.) pag. 49 i slijed.

⁶ Tako dokazuje Stier-Somlo, da je javno pravo, napose državno i upravno pravo, danas kvalitativno i kvantitativno ravnopravno civilistici, a ni pogledom na buduće zvanje apsolviranoga pravnik nije opravdana hegemonija privat. prava. — *Die Ausbildung der höheren Verwaltungsbeamten*, Berlin 1906. pag. 20. i slijedeće. — Prof. Leveille, koji zagovara proširenje studija nacionalne ekonomije, u citranom članku naročito ističe, da pravo ima ostati „onaj granit“, na kom počivaju pravne škole (p. 28.); on uopće nije za redukciju modernoga civilnoga i trgovačkoga prava, pa veli, da si doduše ne može pomisliti valjanoga civilistu bez znanja ekonomije, ali ni obratno ekonomistu bez znanja prava, pag. 13.

⁷ Sporedi o tom *Revue internat. de l'enseignement* XIX. 1890. pag. 283., gdje se navodi izjava fakulteta tuluškoga, da pravni fakulteti ne imadu biti profesionalne škole. Zatim Pliverić, Govor, pag. 18. i slijedeće. Zanimljivih članaka od najodličnijih stručnjaka imade o tom pitanju *Deutsche Juristen-Zeitung* počam od god. 1896. Proti obligat. seminarima sporedi primjerice Dr. Eck, *Ueber jurist. Seminare* 1896. pag. 249. i 25. Lenel, *Erwiederung* (Blum-eu) veli megju ostalim: Man hüte sich, den Universitätsunterricht allzu praktisch gestalten zu wollen, man könnte auf diesem Wege leicht zu der unpraktischsten aller Methoden gelangen. Praktisch, hat einst Stinzig gesagt — ist ein Unterricht dann, wenn er die ihm ge-

imadu služiti samo svrsi, da djaku olahkoti shvaćanje teoretskih predavanja. Prem su mi ovdje pred očima samo pravni fakulteti najkulturnijih naroda evropskoga kontinenta, navodim ipak značajnu činjenicu, da se dapače na američkim pravnim školama — gdje je obuka posve praktična — u najno-

stellten Bildungszwecke erfüllt. *D. Jur. Zeit.* 1896. pag. 456. Proti obligator. vježbama (i kontroli nad docentima) podnio je pravni fakultet u Kielu peticiju na kuću zastupnika. *Zur Neuordnung des jurist. Ausbildungsganges*, *Deutsch. Jur. Z.* 1902. pag. 185. Energično se izjavljuje proti obligatornim vježbama i *Liszt, Deut. Jurist. Z.* 1902., pag. 129 i slij. u članku, koji svršava: *Wir wollen, wie Prof. Dr. Kahl auf dem letzten Juristen-Tage gesagt hat, Männer heranbilden, die nicht nur gewandte juristische Praktiker, sondern die auch geeignet sind, die Führung in unserem ganzen öffentl. Leben zu übernehmen. Männer bildet man aber nicht auf der Schulbank. Es wäre ein schweres Unglück für unseren Staat, sollte in der That der Schulmeisterdrill an die Stelle akadem. Freiheit und der selbständiger wissenschaftlichen Lehre treten.* I prof. Zitelmann se izjavio, da se stvarno posve slaže sa prof. Lisztom i kielskom peticijom. *Ibid.* p. 185. (redak. notica). Iz članka prof. *Ottone Fischera*, *Die gegenwärtige Lage der Frage der Vorbildung der Juristen*, navodim slijedeće: *Seit Jahrzehnten habe ich die Wertschätzung prakt. Uebungen auf der Universität betont. Heute dürfte vielleicht auch eine Warnung von ihrer Ueberschätzung auf Kosten anderer Zweige des akadem. Unterrichtes am Platz sein. So wenig blosser Sprachübung die Kenntnisse der Grammatik ersetzen und ohne diese zur wissenschaftlicher Beherrschung der Sprache führen könne, so wenig können prakt. Uebungen ohne gehörige theoret. Grundlage, vermittelt durch Vorlesung, Quellenexegesen u. s. w. zur wissenschaftlichen Ausbildung der jungen Juristen genügen...* *Ibid.* 1903., pag. 460. Proti nazoru, da bi se imala opreka među teorijom i praksom premostiti što praktičnijom obukom na pravnim fakultetima, sporedi *Sperl: Eine Studienordnung für die Rechtsfakultäten*, *Wien*, 1907. pag. 8. i slijed. *On veli: Wiessenschaftlich schulen müssen wir unsere Studenten, das heisst ihnen für ihre einstige Lebensarbeit eine theoretische Grundlage geben. Alles, was hierfür nicht geeignet oder nicht notwendig ist, muss aus der vorzuschreibenden Zwangsordnung des Studienganges ausscheiden...* pag. 14.

U Rusiji izučavalo se u nadležnim krugovima pitanje, ne bi li se imala obuka na pravofakultetima praktičnije udesiti, tako da bi na sveučilište otpalo ono, što se obavlja za vrijeme auditorijata (vježbeništvo). Prevladalo je mnijenje, da sveučilišne praktične radnje moraju imati znanstveni karakter, a ne karakter aplikacije, jer svrha sveučilišne naobrazbe mora biti općenita i teoretska prema jurista. Sveučilište da ne može biti stručna škola za buduće činovnike — i od mladih ljudi, koji stupaju sa sveučilišta u državnu službu, ne može se tražiti drugo nego opsežno teoret. znanje te intelektualni razvitak, koji ih čini sposobnima da brzo usvoje tehniku. Od god. 1889. bavila se je posebna komisija revizijom sveučil. statuta, pa je posvetila pažnju i metodi te organizaciji jurist. nauka. Komisija se je izjavila za to, da pridrži metodu predavanja — ali da se dade više mjesta praktičnim radnjama. Ali te praktične radnje ne smiju imati karakter aplikacije. One se ne zovu praktičnima za to, što bi im bila svrha pripraviti za jurist. praksu ili učiniti sposobnim za praktičnu službu već za to, jer te radnje upoznavaju djake sa aplikacijom metoda znanstvenih istraživanja, kojima se došlo do onoga, što se uči na sveučilištu. *Kasanski: La réforme de l'enseignement du droit en Russie. Revue internat. del*

vije vrijeme ističe više teoretski smjer.⁸ To su evo glavne struje reformatornoga pokreta, dakako u najkrupnijim samo crtama, ali — kako rekoh — u detaljima nema suglasja. Već primjerice u prvom pitanju, imadu li se pripuštati pravnom studiju samo abiturienti starih humanističkih gimnazija ili se može dozvoliti upis i realnim gimnazijalcima, ima diametralno oprečnih mnijenja među odličnim stručnjacima. Dočim je n. pr. frankfurtski nadnačelnik A d i c k e s (sa 49 drugih uglednih pravnika, u posebnoj peticiji na prusku vladu tražio, da se dozvoli pravni studij i real. gimnazijalcima, naglasujući, da će tim pomladak jurista dobiti nove zdrave elemente, protiv se tomu autoriteti prvoga reda n. pr. G i e r k e i F e l i x D a h n, koji nariče, da smatra pripuštanje realnih gimnazijalaca pravnom studiju u Njemačkoj nacionalnom nesrećom.⁹

enseignement, XLIX. 1905. pag. 98. i slijed. Sporedi Paulsen: *Die deut. Universitäten*, Berlin 1902., pag. 272. i 236.

Diöszegi Gyözö, *A gyakorlatiaság hiánya jogi oktatásunkban* (Budapest 1908.), ističe kao glavnu manu pravne obuke na ugarskim visokim pravnim školama pomanjkanje praktičnosti. Vidi osob. pog. 9., 15. i 19.

⁸ Kratku sliku o naučnoj osnovi američkih pravnih škola donosi *Revue internationale de l'enseignement*, br. XLII. god. 1901. *L'enseignement du droit aux Etats Unis*. Da se pripreve za ispit slušaju kandidati predavanja na pravnom fakultetu kojega collegea ili sveučilišta, ali to nije nužno, jer se može svatko prijaviti za ispit, ako i nije bio djakom nikakove pravne škole.

Na jednoj od najboljih američkih pravnih škola: The law school of Harvard University uči se prve dvije godine (triennium) samo pozitivno pravo —; u trećoj godini predavalo se uz pozitivno pravo više godina:

Roman law selected topics — 1 ili 2 sata na tjedan.

Comparative jurisprudence — 1 sat na tjedan.

Historija prava rimskoga kao što i ustavnog prava engleskoga i americkanskoga (Saveznih država) ne predaje se na pravnom već na filozof. fakultetu. Profesori prava — veli referenat — zadovoljavaju se općenito uputiti na dotične kurzove, preporučujući toplo svojim djacima učenje tih materija. Pravna obuka ide za praktičnom svrhom, osobito da pripravi za karijeru odvjetničku. Zaključuje: „La théorie n' occupe pas une très grande place... Il est pourtant intéressant de noter qu'une tendance plus théorique se manifeste dans les derniers temps“.

⁹ Izjave navedene dvojice i mnogih autoriteta u *Deut. Juristenzeitung* 1901., pag. 240., 257., 299., 428. Za Prusku riješeno je to pitanje naredbom (usljed kralj. otpisa od 26. studenoga 1900.) minist. pravde i nastave od 1. veljače 1902. i naredbom ministra nastave od 5. travnja 1902., da se imadu prav. studiju pripustiti i real. gimnazijalci te pruski gornji realci, koji su položili maturu, ali se imadu u jurid. studiju učiniti uredbe, da se uzmogne konstatovati, jesu li ti abiturienti toliko vješti latinskom jeziku, imadu li dovoljno stručnog znanja, da mogu razumjeti vrela rimskog prava. Sporedi: *Ortloff, Das Studium der Rechts und Staatswissenschaften*. Halle a. S. 1903., pag. 16. i 18.

U Francuskoj dovoljna je za pravni studij od novijega vremena matura bilo koje vrsti srednje škole. Profesor *Leveille* pozdravlja to kao dobru stečevinu; od kada su, veli on, barbari navalili u naše škole, morali smo promijeniti način obuke i jezik. *Revue politique et parlementaire*, on XII. 1905. tom. 14. pag. 7.

Pa tako se prepiru o mnogim pitanjima reforme pravne obuke prvi stručnjaci ne samo u Njemačkoj, već i u drugim kulturnim državama, a kada se koja reforma izvede, umah se čuju proti njoj glasovi s najvažnije strane.¹⁰

Ovo nesuglasje posve je prirodno. Treba uvažiti, da se stare metode i običaji u obuci tako lahko ne ostavljaju — a ni ne valja ih naprečas doki-dati!¹¹ Ali reforma lagano napreduje, jer je potrebna — pa će i dalje napredovati, dok se pravna obuka ne udesi prema modernom stanju nauke i životnim potrebama.

Nema sumnje i mi ćemo morati mnogo toga mijenjati u naučnoj osnovi našega fakulteta i u ispitnom redu. Dakako da moramo i u tom slijediti naprednije države, napose treba da se obaziremo, kako sam već istaknuo, na pravni studij u Austriji. Ne moramo, pače niti ne smijemo naprosto sve prihvatiti, kako je na drugim, a napose na austrijskim sveučilištima, jer treba da uvažimo svoje posebne narodne potrebe i prilike. Ali ne smijemo se naučnom osnovom odviše udaljiti od juridičkoga studija u susjednim zemljama veće kulture; bilo bi to bez sumnje na štetu naše juridičke obuke. Pogotovu nas na Austriju upućuju sve postojeće prilike; tu odlučuje i posve praktičan razlog: ne smijemo svojim reformama dati povoda, da se našim slušačima, austrijskim državljanima uskraćuje kod kuće priznanje pravnoga studija, apsolviranoga na našem sveučilištu.

¹⁰ Nesuglasje i nezadovoljstvo sa reformama jasno se razbira iz literature, što ju niže navodimo govoreći o pojedinim pitanjima. Za reformatorni pokret u Austriji sporadi napose Sperl: *Eine Studienordnung für die Rechtsfakultäten*. Wien 1907. pag. 3. Što se najnaprednije zemlje, Francuske, tiče, ističemo, da se prof. Leveille u citiranom članku (u *Revue politique et parlementaire* an. XII. 1905. tome 41.) tuži na silni konzervativizam, koji u Francuskoj prevladjuje u „comités consultatifs“ pa i u drugim krugovima sve do akademije glede pitanja sveučilišne obuke i općenite obuke, te neki članovi smatraju svojom *point d'honneur*, da čuvaju zastarjele kotače najstarijih makina (pag. 28.). Navodi, kako se je u zboru pariškoga fakulteta našao jedan od najučenijih jurista, koji se je protivio proširenju studija nacionalne ekonomije, jer da je to „vague“ znanost, da ne doprinosi naobrazbi pravoga juriskonsulta, a pravnoj je školi svrha, da stvara prave juriskonsulte.

Jedva je provedena u Francuskoj dekretom 1. kolovoza 1905. dosta nezatna redukcija rimskoga prava (o tom i niže), već je digo proti tome svoj glas A. Esmein. (*Quelques mots sur l'enseignement du droit romain*. *Revue internat. de l'enseignement*, tom. LIII. 1907., pag. 16. i slijed.).

¹¹ U toliko da ne valja naprečac mijenjati, posve se slažemo sa onim, što veli Pliverić, da držeći sa Ungerom misli, da je najbolja univerzitetska politika konzervativna. (Unger u bečkom rajhsratu 28. siječnja 1886.). (Pliverićev govor, pag. 45.). U ostalom Unger je izjavio nedavno, da odobrava reformatorni pokret u glavnim mu crtama (*Zeit* 23. veljače 1907. br. 1587.). Mora se priznati, da je istina i ono, što veli Savigny, da je lako prevrnuti ustroj sveučilišta, ali da nije lako životom zadahnuti, što se novo uvodi; nego to ne može vrijediti za promjene, koje život kao nužne traži, nje će bez sumnje i brzo duhom svojim zadahnuti.

Ne mislim ovdje sve iscrpati, što bi po mom mnijenju bilo potrebno mijenjati u naučnoj osnovi i glede državnih ispita, oboje jest dakako u tijesnom savezu; razvit ću samo neke misli u tom zamažnom i opsežnom pitanju, ograničujući se na područje, u kom već lijepi niz godina kao akademijski učitelj djelujem, a to je početak pravne nauke i u savezu s tim pravno-historijske struke, kojima većinom začinje pravni studij na visokim školama evropskih naroda.

I.

Koliko je meni znano, još se nigdje ne posvećuje dovoljno pažnje početku pravne obuke. Vrlo je važno pitanje, kako da se udesi uvod u naš studij; mnogo je to važnije za pravo- i državoslovni, nego li za druge fakultete, sa juristom početnikom teže je, nego li sa slušačima drugih fakulteta. Potonji su donijeli sa gimnazije bar nešto i stručna znanja, a za neke struke toliko pozitivna znanja, da se može lijepo nadovezati sveušilišna obuka; slušač prava nije donio sa gimnazije nikakva pozitivne spremne o svom predmetu. Dobro veli profesor (političke ekonomije u Poitiersu) Girault: mladi čovjek, koji se upisuje u pravo, čini skok u nepoznato.¹² Ugledni njemački pravnik dr. Hamm misli, da je nepoznavanje predmeta jedan od razloga, da u Njemačkoj toliko mladića navaljuje u pravo. Mnogi izbira poslije mature taj studij, jer ne zna što bi dalje učio.¹³ Imat će Hamm pravo i za naše prilike; mnogi nema volje za struke, koje pozna iz gimnazije, pa se posvećuje pravu samo za to, jer ga ne pozna. Bez sumnje je nepoznavanje predmeta jedan od razloga, da vrlo rijetko nalazimo pravnika, koji bi se umah u početku s osobitom ljubavi i marljivošću bacio na studij, kako to često nalazimo u medicinara, filologa i t. d.¹⁴ Dapače često nalazimo, da se početnik pravnik, ako je i marljiv djak, dugo ne može pravo snaći u novom mu predmetu, pa luta cijeli semestar i dulje kao u tmuni, dok ne uhvati valjano gledište. Pravni historik dr. Stölzel pripovijeda, da je imao vrlo dobroga profesora institucija rimskoga prava, koji je i u svom stanu izvan predavanja

¹² Girault, professeur d'économie politique à la faculté de droit de Poitiers, u članku „Nos facultés de droit“ veli: Le bachelier (naš abiturient) des lettres qui se décide à faire son droit se heurte à une difficulté que ne rencontrent pas ceux de ses camarades qui se oriente dans un sens différent. Celui qui va à la faculté des lettres ou à la faculté des sciences ne fait pour ainsi dire que continuer des études antérieures.... Par contre le jeune homme qui prend son première inscription de droit fait un saut dans l'inconnu“. Revue internationale de l'enseignement an. 1902. t. 43. pag. 10. — Pliverić: Govor, pag. 18.

¹³ Dr. Hamm, Verjüngung des Juristenstandes, Deut. Juristenzeitung g. 1907. pag. 20.

¹⁴ Gareis, Über die Einführung in das Studium der Rechtswissenschaft, Berlin 1904. Pag. 4.

razgovarao sa djacima o predmetu; ali dva mu se je, veli, semestra kretalo u glavi kao mlinsko kolo, pa akoprem je bio marljiv djak, nije mogao dobiti pravoga pojma o predmetu.¹⁵ Profesor Bülow veli takogjer, pošto početnik pravnik ne donosi nikakova predznanja, prirodno je, da mu je jurisprudencija posve tugja, te se može samo s vremenom u njoj udomiti. „Većinom proći će —” nastavlja — „kako sam na sebi i na mnogim drugima opazio, puno godina, dok se i marljivi te daroviti djaci u jurisprudenciji snagju”.¹⁶

Kako dakle da se valjano metodijski udesi početak pravne obuke? Ima različitih predloga.

Da ogleđamo neke.

S obzirom na to, da moderna država sve više od svakoga državljana traži sudjelovanje u upravi i u sudstvu, da se uvodi dužnost vršiti izborno pravo, bilo bi, misle mnogi, nužno, da se u sve srednje škole uvede kao posebni predmet nauka o državnom i pravnom životu. Nisam zvan, da sudim, bili se to moglo i kako bi se imalo provesti u naučnim osnovama naših srednjih škola, ali mogu ovdje izjaviti svoje uvjerenje, da će u svim srednjim školama prije ili poslije biti uvedena nauka o pravnom i državnom životu; praktičnoj životnoj potrebi morat će se udovoljiti. Tim bi se dakako pomoglo i u teškoći, s kojom ovdje imamo posla; apsolvirani srednjoškolic donio bi na sveučilište temeljne pojmove o pravu i o državi, pa bi se laglje moglo na sveučilištu dalje graditi.¹⁷

Ima i predlog, da se otvore posebni prelazni tečajevi, u kojim bi se apsol-

¹⁵ Gareis cit. pag. 3. i 4.

¹⁶ Zgodno veli prof. Bülow: Der Grund, weshalb das Rechtsstudium im Anfange so oft nicht nach Wunsch von statten geht, ist doch wohl nicht darin zu suchen, dass besonders die Studierenden der Rechtswissenschaft von Natur besonders unfleissig wären... Sondern vornehmlich darin, dass im Anfange des Rechtsstudiums ausserordentliche sachliche Hindernisse zu überwinden sind. Kaum zu irgendeinem anderen Fachstudium werden so wenig auf dasselbe vorbereitende besondere Vorkenntnisse vom Schulunterricht und vom Haus mitgebracht, wie zum Rechtsstudium...“

Članak: Über die Bedeutung des Studiums der röm. Rechtsquellen... Časopis: Das Recht VI. (1902.) pag. 405.

¹⁷ Glock, Staats- und Rechtskunde in unseren Schulen, Deut. Juristenzeitung 1905. pag. 821. Dr. Hamm cit. pag. 23. — Nema sumnje, da je pitanje reforme jur. studija uopće u savezu sa pitanjem reforme srednjih škola.

Dobro veli prof. Otto Fischer: Gewönlich spricht man nur von der Reform des jurist. Studiums. Mann vergisst, das dieses nur den mittlern Teil der gesammten Vorbildung ausmacht, und die beiden andern Teile, Gymnasium und Refendariat, noch viel Rerofmbedürftiger sind. Deut. Juristenzeitung 1903. pag. 458. Nego nama je, dakako, ovdje uvijek pred očima srednja škola (za naše prilike napose gimnazije i realne gimnazije), kakva je danas.

virani srednjoškolci pripravljali za sveučilište, pa i za pravni studij.¹⁸ Ovakvom uredbom olahkotio bi se svakako i početak pravnoga studija na sveučilištu; samo je pitanje, bi li ona pružala koristi, vrijednih materijalnih žrtava, što bi s njom bile skopčane, i vremena, koje bi na tim prelaznim zavodima sproveli kandidati za sveučilišne nauke — ne vjerujem naime, da bi se mogao za toliko vremena prikratiti sveučilišni studij, koliko bi trajali ti prelazni kurzovi. Svakako dade se, mislim, bar svrha, koja nam je ovdje pred očima (predlažu se naime takovi prelazni kurzovi i u druge svrhe), polučiti mnogo jeftinije i mnogo jednostavnijim sredstvima.

Neki misle, najbolje bi bilo, da abiturijenti, koji žele učiti pravo, prije nego li dogju na sveučilište, jedno vrijeme probave u pravnoj praksi, da najprije upoznadu pravo u praktičnom životu.¹⁹ Ili bar preporučaju, da juriste početnici uz studij što više zaglegju u jurističku praksu, u sudnice,

¹⁸ Ortloff, *Die Reform des Studiums der Rechts- und Staatswissenschaften*, Berlin 1887. Poslije gimnazijalne mature imali bi budući akademičari jednu godinu sprovesti u selecti, gdje bi se učila njem. ustavna povijest, crkvena organizacija, povijest njem. literature, domaća povijest, logika, psihologija, moralna filosofija, etika, antropologija, estetika, retorika, nacionalna ekonomija; a osobito eine Wissenschaftslehre u formi kratke enciklopedije svih nauka. Šteta, da nije Ortloff predložio detaljniju osnovu za predavanja u toj svojoj selecti. Kako bi se strpali u jednu godinu toliki i tako opsežni predmeti? Bi li i najbolji djaci u jednoj godini sve to mogli svladati? Vidi i Ortloff, *Zwischenprüfung od. Zwischenzeugniss im Rechtsstudium*, Weimar 1902. pag. 27.

¹⁹ Tako u najnovije vrijeme dr. Hamm, *Abiturienti*, koji se žele posvetiti pravu, neka prije jednu godinu ili jednu godinu i pol prakticiraju u sudbenoj pisarni (*Gerichtsschreiberei eines Amtsgerichtes*); to bi im se vrijeme kasnije uračunalo u propisanu praksu cit. pag. 22.

Anonimus u brošuri *Der Denkfehler in der deutschen Gesetzgebung* etc. Leipzig 1900. Predlaže, da se jedna godina referendarske prakse stavi prije sveučilišnih studija. Ovo odobrava i Unruh (*Deut. Jurist. Zeit.* 1901. pag. 322) proti profesoru Schoenu (*Preuss. Verwaltungsblatt* XXI. pag. 423.— Zanimljivo je što o tom misli jedan od najradikalnijih reformatora jurist. studija i škola uopće u Njemačkoj Ernst Fuchs (*Rechtsanwalt beim Oberlandesgericht in Karlsruhe*): ... Unsere universitäre Wissenschaft steckt aber noch in der nämlichen Scholastik wie unsere Mittelschulen: Der Rechtsbeflissene soll mit fertigen Kenntnissen gemästet werden. — Die ganze Vorbildung fängt also wieder verkehrt an, mit der grauen Theorie statt mit der Praxis des Lebens goldenen Baum. Es ist das genau so vernünftig, wie wenn man einen Schreinerlehrling zunächst mit Vorträgen über die Entstehung und Wachstum und die verschiedenen Arten der Hölzer und die Entwicklungsgeschichte der Tische und Stühle belästigen wollte. Er könnte darin sehr gelehrt und ein elender Pfuscher von Schreiner sein Unsere Juristen könnten nach der Mittelschule zunächst bei einem Rechtsanwalt oder in die Gerichtsschreiberei eines Amtsgerichts als Eleven eintreten und von unten auf, wie die Lehrlinge in Industrie und Handel, im Post und Apothekerfach praktisch lernen. Sie kämen dann nach etwa einem Jahre mit einem wahren Hunger nach Wissenschaft auf die Hochschule." *Schreibjustiz und Richterkrönigtum*, Leipzig 1907.

odvjetničke ili notarske pisarne, u banke i t. d.²⁰ Nego ovome može se, mislim, u punoj mjeri prigovoriti, što Stammler prigovara Dernburgovom predlogu, da pravnik poslije druge godine studija polaže ispit i pogje u dvogodišnju praksu, a zatim da nastavi nauke na sveučilištu.²¹ Stammler veli: Šareni život u sudnici po sebi baš ne oštri znanstvenoga pravnoga shvaćanja. Da se udovolji neposrednom praktičnom interesu, odviše se ističe važnost vanjskoga poslovanja; žurba — nastojanje, da se što prije riješe tekući poslovi — ne može zgodno djelovati, da se tek uzgoji specifično jurističko shvaćanje. U struju činjenica, o kojima se tu radi, treba postaviti gotovog pravnika: u njoj se ne može tek odgojiti; nasuprot tko nije gotov pravnik, izgubit će se u množini faktičnih pitanja, koja ne može juristički svladati.²² Ako ovo vrijedi za Dernburgovoga juristu, koji je već dvije godine učio pravo, i, kako on predlaže, položio prvi ispit, mora to pogotovu vrijediti za pravnika početnika. I ja mislim, da bi ovakav uvod u pravni studij bio vrlo nezgodan; bilo bi se pravicima početnicima još teže snaći, nego li uz današnju metodu. Naobraženi mladić, koji je položio ispit zrelosti i umah stupio u sudnicu ili u odvjetničku pisarnu, naći će se još na većim mukama, nego li se može nalaziti iza onoga skoka u nepoznatu mu jurisprudenciju.

Treba svakako — to je bez sumnje mnijenje ogromne većine stručnjaka — umah začeti metodijskom obukom u pravu. Pitanje je samo, kako da se to za početnika što bolje udesi, jer se radi o predmetu mladomu pravniku posve nepoznatom, o predmetu po prirodi svojoj apstraktnom, koji se zorno ne daje prikazati.²³

²⁰ Tako profesor Löffler u članku *Die Reform der jur. Studien* (Neue Freie Presse 22. Feb. 1907), pisanom povodom predradnja za reformu jur. studije u Austriji: *Ich hielte es für die beste Vorschule, wenn der Studierende zu allererst in unsere Gerichtssäle, Advocatur und Notariatskanzleien, Geschäftshäuser u. s. w. recht fleissig hineinsehen würde.*

²¹ Dernburg predložio je već 1886. u svom spisu *Die Reform der jurist. Studienordnung*, da se studij razdijeli u dva dijela; poslije 2 godine neka se polaže referendarski ispit, onda 2 godine prakse, zatim opet 3 semestra studija, iza ovih 1 i pol godine prakse i konačno asesorski ispit. Vidi i Pliverić: *Govor*, pag. 18. Ortloff: *Zwischenprüfung* etc. pag. 48.

Diöszegi misli, da bi bilo najprirodnije, da se najprije uče (2 godine) sve temeljne pravne nauke i da se o tim predmetima polažu ispiti. Tim bi se stekla kvalifikacija za općin. bilježnike, gruntovničare, ovrhovoditelje, itd. Tko želi polučiti kvalifikaciju za više zvanje, treba da iza temeljnih nauka probavi nekoliko godina u praksi, zatim da nastavi nauke i položi ispit. Cit. p. 15. Ali mogla bi se i spojiti praktična sa teoretskom obukom, tako da se potonja ne prekida pag. 17. i 18.

²² Dr. R. Stammler: *Praktische Pandektenübungen für Anfänger*, Leipzig 1896., pag. 14.

²³ Ovo vrlo lijepo razlaže Stammler cit. pag. 7. et sq.

Isti vrsni stručnjak *Stammler* predlaže, da profesor uz sistematska predavanja iz rimskoga prava drži umah u početku posebne vježbe za početnike sa konverzatorijem, tako, da bi se djacima teoretsko obučavanje umah praktično razjašnjivalo.²⁴ Dakle paralelno predavanja i praktične vježbe, koje profesor udešava prema svojim predavanjima. Ovaj predlog našao je mnogo odziva na njemačkim sveučilištima. I doista valja priznati, da je ta metoda osnovana na zdravom načelu; u jednu se ruku sistematski razlažu početniku pravna pravila, a u drugu ruku prikazuju mu se praktični primjeri, ali ne onako, kako ih slučaj u sudnici i odvjetničkoj pisarni i t. d. bez reda nabacuje, već kako ih je profesor prema svojim predavanjima metodijski uredio, odstranivši one vanjske formalnosti uredovanja u sudnici, pisarni i t. d., koje mogu početnika samo smutiti.

Nego u provagjanju ove metode imade velikih teškoća, te ju, mislim, ne bi mogli prihvatiti. Uspjehu takovih početničkih vježba smeta prije svega velik broj djaka — početnika imade dakako uvijek najviše — pa kada se nagje velika množina djaka, profesor ne može nikako dospjeti, da upozna shvaćanje svakoga pojedinca, nema dakle onoga, što je glavno kod seminara, neposredni naime osobni dodir djaka i profesora, te ne može biti ni uspjeha, koji se je očekivao od takovih početničkih seminara.²⁵

Konverzatorij ograničit će se na darovitije ili bar na odvažnije, dočim će manje daroviti ili skromniji slušač ostati pasivan; u kratko polučit će se isto, što postizava profesor, kada svoje predavanje razjašnjiva praktičnim primjerima, pa kada se — prekinuvši samo predavanje — upušta u razgovor sa auditorijem, da se osvjedoči, jesu li ga razumjeli bar oni, koji hoće razgovarati, a samo dobro može doći taj razgovor i onima, koji ostaju pasivni slušači.²⁶ A ovako, mislim, radi svaki profesor, komu je do toga, da mu predavanja budu od što veće koristi, pogotovu je to pako korisno u početku studija. Više se ne može, uvjeren sam, polučiti ni sa početničkim seminarima en masse, kako ih predlaže *Stammler*.²⁷

Još se nešto prigovara *Stammler* ovim seminarima, što vrijedi uvijek, pa da imade i manji broj djaka. Megju djacima imade, dakako, uvijek darovitih i manje darovitih, prvi će laglje shvaćati, drugi teže; imade marljivih i manje marljivih, prvi će redovito brže napredovati, drugi zaostajati. To mora smetati učitelja u zajedničkom vježbama. Zadržava napre-

²⁴ *Stammler* cit. pag. 16.

²⁵ Prof. *Eck* u svojem članku „Juristische Seminare“, *Deut. Jurist. Zeitung*, 1896., pag. 244. zabacuje s toga posve ovakove početničke seminare.

²⁶ To dobro ističe prof. *Liszt*, *Die jur. Studienordnung und die Zwangübungen*, *Deut. Juristen Zeitung*, 1902, pag. 131.

²⁷ *Stammler* doduše naročito ističe, da teoret. predavanje sa primjerima ne može nikako nadoknaditi vježba, kako ih on predlaže, ali mi držimo, da te vježbe osobito uz veći broj djaka ne pružaju veće koristi.

dovanje, jer treba slabijim još razjašnjivati, što su bolji već shvatili. Profesor je tude u položaju instruktora, koji imade mnogo instrukcijaša, pa drži zajedničke instrukcije; nagje li se profesor, koji imade snage i volje, da se dade na takav vrlo mučan posao, to je hvale vrijedno, ali nikako se ne bi mogla nametnuti sveučilišnom profesoru dužnost, da vrši instruktorske poslove sa početnicima.²⁸

Kako dakle da se udesi uvod u pravni studij ?

Najbolje je po mom mnijenju, da se drži posebni kolegij, kome je svrha uvesti početnike u pravnu nauku; ali uz to trebalo bi u prve semestre pravnoga studija staviti takove predmete, koji su početnicima laglji, koje će po naučnoj spremi, što su ju do sada stekli, laglje shvaćati.

U prvom dakle redu posebna predavanja kao uvod u pravo- i državoslovne nauke : propedeutica jurisprudentiae. Ne bi, držim, bila ovdje umjesna ni najkraća skica ovakovih predavanja — ; istaknut ću samo u kratko : profesor imade ići za tim ciljem, da koliko je to moguće jasno razloži prirodu i organizaciju prava i pravne nauke, te da sustavno u najkrupnijim crtama prikaže sve, što imadu slušači učiti tečajem svojih pravo- i državoslovnih studija. Predavač mora paziti, da ne bude jednostrano ni civilista ni publicista, jer mora imati pred očima, da mu je udariti temelj cijelomu daljnjemu studiju svojih slušača, da mu valja u sistematskoj cjelini, dakako u kratko, prikazati cijelo područje javnoga i privatnoga prava.²⁹

Velike su tu teškoće ; predavač mora nastojati, da ga početnici što bolje i laglje shvaćaju — ali razumijeva se, da popularnost predavanja ne smije ići na račun naučne mu vrijednosti. Osobito je teško razlagati temeljne pojmove, biće i prirodu prava i stim nužno u savezu razliku i odnošaj prema moralu, prema pravednosti i pravilima pristojnosti i t. d. Tu imademo posla sa vrlo kompliciranim pojmovima, sa finim distinkcijama, a vrlo mnogo je toga prijeporno ; ne smijemo, dakako, umah sa početnicima zaroniti u more tih kontroverza, ali ne smijemo ni ignorirati prijepornost najvažnijih pitanja. Još ću samo, što se metode tiče, podsjetiti na ono, što sam malo prije istaknuo, govoreći o Stammlerovim seminarima za početnike. Predavanja treba neprestano ilustrirati primjerima i to primjerima iz života dobro poznatoga slušačima ; ako igdje, ovdje potpuno vrijedi ona : longum iter per praecepta, breve et officax per exempla. U takova predavanja mora predavač uložiti mnogo truda ; ali su toga i vrijedna s obzirom na svrhu, za kojom idu, pa će taj trud rado uložiti akademijski učitelj, dok s ljubavi i veseljem vrši svoje zvanje.

²⁸ Eck cit.

²⁹ Posve kratku skicu ovakove propedeutike daje Gareis, Über die Einführung in das Studium der Rechtswissenschaft, Berlin 1894.

Na njemačkim i austrijskim — osim toga koliko je meni poznato i na belgijskim i ruskim sveučilištima — predava se već dugo predmet pod naslovom „enciklopedija prava”, gdje kada zajedno sa metodologijom. Ta se je enciklopedija vrlo različito shvaćala i predavala,³⁰ pa često i kao propaedeutica jurisprudentiae, koju mi preporučamo. Nego nije se stajala na taj predmet osobita važnost. Tek u najnovije vrijeme stala se isticati osobito u Njemačkoj velika znamenitost uvoda u pravo- i državoslovne nauke. Pokazuje to jasno eisenaska konferencija od 23. ožujka 1896., na kojoj je sudjevalo 65 njemačkih sveučilišnih profesora; među jednoglasno prihvaćenim rezolucijama na prvom je mjestu: „Juristički studij za čima sa općom naukom o pravu (eine allgemeine Rechtslehre), osobito o privatnom pravu”. Profesor Friedberg, koji je predsjedao toj konferenciji, pa mu je povjerena publikacija njezinih zaključaka, popratio je ovu rezoluciju kratkim komentarom. Ta će se opća nauka o pravu, veli on, različito u detaljima razviti. Ona će moći stupiti na mjesto dosadašnje enciklopedije, tako da će obuhvaćati i pojmove javnoga prava, a moći će stupiti i na mjesto dosadašnjih institucija, koje su se već otprije prema individualnom shvaćanju učitelja predavale bilo u romaništičkom, bilo u moderno pravnom smislu³¹.

³⁰ Birman n, Der neue jur. Lehrplan für Preussen, Deut. Juristen-Zeitung 1897., pag. 272. O tom, kako se različito shvaća i prikazuje enciklopedija prava, vidi i Picard, Le droit pur pag. 4. et sq. Enciklopedija može služiti kao uvod u jurisprudenciju, ali za rekapitulaciju nakon svršenih nauka, da specijalisti u pojedinoj struci olakoti nužni prijedlog cijelosti.

Gareis, Rechtsencyklopaedie und Methodologie, II. Aufl. 1900., pag. 1. A. Merkel, Juristische Encyklopaedie, II. Aufl. 1900., pag. 1. Arndts, Juristische Encyklopaedie und Methodologie, X. Aufl. 1901., pag. 6. Sporedi: Delarov, Očerki po enciklopediji prava, Tom I. S. Peterburg 1878., pag. 10. i 11. Čižov, Enciklopedija i metodologija v germanskih i avstrijskih universitetah, Odessa 1882., pag. 4.; Rennenkampf, Juridičeskaja enciklopedija 1889., pag. 2.

³¹ Emil Friedberg, Die künftige Gestaltung der deut. Rechtsstudien, nach den Beschlüssen der Eisenacher Konferenz, Leipzig 1869., pag. 16. — Posebni kolegij kao uvod u pravo- i državoslovne nauke zagovara i Ortlöff, Zwischenprüfung und Zwischenzeugnis.... Weimar 1902. Isti u spisu Das Studium der Rechts- und Staatswissenschaft, Halle 1903., pag. 57., zahtijeva 6 satni kolegij za taj predmet. Mnogo drži do takovoga kolegija i Otto Fischer: Ich halte das Klagen, dass der Durchschnittsanfänger durch all zuviel und ausschliesslich Geschichtliches abgeschreckt werde, für berechtigt. Abhilfe kann hier nur bringen, dass schon im I. Semester in einer oder mehr Vorlesungen eine ziemlich ausführliche Uebersicht über das geltende Recht gewährt wird. Deut. Juristen-Zeitung 1903., pag. 460. — Stier-Somlo preporuča prema uvodu u pravni studij uvod u državopravne nauke. Die Ausbildung der höheren Verwaltungsbeamten, Berlin 1906., Pag. 61. — Prof. Kadlec izvođa, da bi u početak pravnoga studija spadalo pozitivno pravo, ističe, da bi metodičku stranu rim. prava dobro mogla

Bez sumnje je uspjeh eisenauške konferencije, da u najnovije vrijeme njemačke države redom uvode kolegij: Einführung in die Rechtswissenschaft bilo kao obligatni, bilo da se slušačima preporuča.³²

U Austriji propisano je doduše, da se imade predavati enciklopedija pravo- i državoslovnih nauka, ali nije za slušače obligatan predmet. Naredbom

nadoknaditi enciklopedija prava, iz koje bi početnik pravnik crpao temeljno znanje, kao iz pravne hodegetike. Osveta 1907., pag. 299.

³² Tako za vel. vojvodinu Baden naredba od 17. nov. 1899. § 2. toč. 1a; u kraljevini Bavarskoj ministar. naredba od 6. jula 1899. § 4.; u vojvodini Braunschweig instrukcijom vojvod. ispitnoga povjerenstva od 5. jula 1897. § 9. t. 1.; za Elsas Lothringen naredbom namjesnika od 14. aprila 1898. toč. I. i II. U vel. vojvodini Oldenburg ministar. naredbom za držav. ispite od 3. juna 1901. § 3. lit. 1.; u kraljevini Pruskoj naredbom od 18. januara 1899. za I. drž. ispite toč. I. U kraljevini Saksonskoj ispitnim redom, odobrenim naredbama ministarstva za bogoštovlje i javnu nastavu od 17. januara i 21. febr. 1898. § 8. toč. 1. Vidi Daude i Wolf: Die Ordnung des Rechtsstudiums und der ersten jurist. Prüfung in den deutschen Bundesstaaten. Halle a. S. 1903.

Imade ipak njemačkih stručnjaka, koji sumnjaju o vrijednosti toga kolegija. Tako Ignotus, Der neue Plan für das jurist. Studium in Preussen. Leipzig 1902.: „Ob für das erste Semester sogenannte propädeutische Vorlesungen für das bürg. Recht nöthig sind, darüber lässt sich streiten. Vorlesungen dieser Art, die nur ein dünnes Extract zu bieten pflegen, sind für einen nach Erkenntniss greifbarer realer Dinge durstenden jungen Mann eine gar zu wenig konsistente Nahrung, bei der sein Geist nicht recht gedeihen kann. Warum nicht gleich hineinsteigen in die Fülle des Stoffes und nicht schon im I. Semester mit den allgemeinen Lehren und den Obligationenrecht beginnen? Man nennt das unpaedagogisch, man müsse von leichtem zu schweren allmählig emporsteigen! Aber unsere Studenten sind doch keine (παιδες) Kinder, die nach Pestalozzischen oder igend einen andern pädagogischen System erzogen werden müssen, und keine zarten Jungfrauen, deren Nerven Schonung verlangen. Junge Leute die ihre Verstandeskräfte an der Lectüre von Demosthenes und Tacitus erprobt, die die kummervollen Nächte über schwierigen mathematischen Problemen brüten müssen, die werden auch in Rechtsstudium von Anfang an eine kräftigere Kost vertragen und brauchen nicht mit Kindernährmitteln erst aufgepäpelt werden.

Der Verfasser dieser Blätter hat als Fuchs sämtliche Vorlesungen des ersten Semesters, nachdem er sich von der Zwecklosigkeit eines Unterrichtes, bei dem ihm E cyklopaedie, Naturrecht und Institutionen täglich vier Stunden lang aus vergilbten Heften diktirt wurden, überzeugt hatte, geschwänzt, und alsdann im zweiten Semester — ohne den leisesten Schimmer von Vorkenntnissen deutsche Rechtsgeschichte und Staatsrecht und im dritten Semester die ganzen Pandekten mit grosser Begeisterung und vollem Verständnis gehört.... Ovo je duhovito rečeno i lijepo se čita, ali u jezgri nije opravdano. Istina, na sveučilište ne dolaze djeca — al to nije razlog, da ne treba nastojati, da se zrelim mladićima olakoti studij posve im nepoznatoga predmeta. Vjerujemo, da se pisac nije mogao okoristiti enciklopedijom te institucijama, kada je profesor naprosto diktirao iz svojih skripata; ali da se je živim govorom razlagalo, da se je primjerima iz života razjašnjivalo, u kratko da se je propedeutika valjano predavala, bio bi taj kolegij bez sumnje zanimao Ignotusa. Dopuštam, da imade vanredno darovitih mladića, kojim svega toga ne treba, ali naučnu osnovu treba udesiti s obzirom na poprečno nadarene djake.

ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 24. decembra 1895. propisani su predmeti koji se imadu slušati prije prvoga državnoga ispita (pravno povjesni); među njima nema enciklopedije. U § 4. (poslj. aln.) naročito se veli: Nije propisan odregjeni red, kojim se imadu slušati navedeni predmeti, ali studij pravo i državoslovnih nauka imade začeti kolegijem iz institucija rim. prava.“ Na austrijskim su dakle pravo i državoslovnim fakultetima institucije rim. prava obligatna propedeutica jurisprudentiae.³³ Predaje se za to ipak i na austrijskim sveučilištima enciklopedija pravo i državoslovnih nauka; — napose na bečkom juridičkom fakultetu, predaje se već više godina redom (u zim. semestru) taj predmet „als Einführung in das Fakultätsstudium“. Kako je poznato, i u Cislajtani se od više godina živo razpravlja o reformi pravo i državoslovnoga studija. U novije su vrijeme profesorski zborovi većine pravo i državoslovnih fakulteta izabrali odbore, da stave predloge u tom pitanju. Odbor bečkoga fakulteta podnio je svoj predlog prof. zboru, koji je koncem semestra 1906./7. o tom raspravljao i stvorio zaključak, te ga podnio ministarstvu. Predlog odbora i zaključak zbora poznati su mi samo toliko, koliko su o tom izvijestile bečke novine: „Neue freie Presse“ (od 21. i 28. feb. te 6. mart. 1907.) i „Zeit“ (od 28. feb. 1907.) te monakovske „Hochschulnachrichten“ (XVII. April 1907. Heft 7), inače nisu, što ja znadem, ti zaključci do sada publicirani. O enciklopediji kao propedeutici jurisprudentiae nema po tim vrelima govora ni u predlozima odbora ni u zaključcima zbora. Nego zaključio je prof. zbor, da se imade već u prvim semestrima predavati: „ein national-ökonomisches und ein staatsrechtliches Einführungskollegium“ (etwa dreistündig), ali ne kao obligatni, već da se slušačima preporuča, akoprem je odbor predložio ova kolegija (po „Pressi“ 21. feb. 1907.) kao obligatna. Među reformama, koje provizorno uvodi prof. zbor u području fakultetske autonomije, nalazi se i ta, da se imadu umah uvesti.³⁴

³³ Mannagetta und Kelle, Die oest. Universitätsgesetze Wien 1906. pag. 808. i 9.

³⁴ Članak, što ga L. Mitteis o histor. držav. ispitima priopćio u Oest. Rundschau (B. I. pag. 125—140.) dao je neposredni povod, da se je u Austriji življe začelo raditi oko reforme prav. studija, koja se je već od prije isticala kao potrebna. Većina prof. zborova austrij. juridičkih fakulteta izabrala je odbore, da učine predloge o tom pitanju, a i bečki djaci predložili su memorandum, u kom traže reformu (Wenger, Die Stellung des oef. röm. Rechts im Universitätsunterrichte, Wien 1907. pag. 5.). Bečki fakultet izabrao je u taj odbor dekana 1906./7. Bernartzika i profesore Schey-a, Philippovicha, Jörsa, Schwinda, Sperla i Manzela; ovaj odbor predložio je svoj obsežni elaborat polovinom februara 1907. plenumu prof. zbora, koji je o tom raspravljao i svoje zaključke podnesao ministarstvu. Predlog odbora

Kod nas predavala se je enciklopedija prava već na bivšoj pravoslavnoj akademiji u Zagrebu i to redovito počam od zim. semestra 1868./9.,

i zaključak zborov sadržaje dva dijela : provizorno uregjenje, dok se studij zakonom ne uredi i definitivno uregjenje, kako ga odbor resp. zbor predlaže. Šteta, da nisu autentično publicirani svi ti predlozi i zaključci — ono što nalazimo u *Pressi i Zeitu* vrlo je manjkavo a imade i protuslovlja.

Navodimo ovdje u originalu iz referata prof. *Bernartzika*, publiciranoga u *Hochschulnachrichten*, što izlaze u Münchenu — cijeli pasus o zaključcima zbora, ako se i malo tiče predmeta, o kom ovdje govorimo. Izvješće samoga dekana bečkoga pravo i državoslovnoga fakulteta — ako i jest posve kratko, dobro će doći svakomu, tko se interesira za reformu studija — kada predlozi i zaključci nisu u cijelosti publicirani.

„Es sollen in Hinkunft alle Kollegien in allen Semestern anrechenbarerweise gehört werden können (während man jezt Fächer des zweiten Studienabschnittes anrechenbar im ersten nicht inskribieren kann). Die erste (rechtshistorische) Staatsprüfung (Zwischenprüfung) soll schon nach drei Semestern und zwar am Schlusse des dritten Semesters gemacht werden, worauf ausnahmslos noch fünf Semester zu hören wären. Der rechtshistorische Stoff soll einerseits reduziert werden, (die Details übergehe ich), andererseits sollen schon in den ersten Semestern ein *nationalökonomisches* und ein *staatsrechtliches Einführungs-Kollegium* (etwa dreistündig) gelesen werden, um zu verhindern, dass sich die Studierenden wie bisher in den ersten Semestern ausschliesslich mit Rechtsgeschichte beschäftigen. Diese beiden politisch-ökonomischen Einführungskollegien sind nicht als Obligatkollegien gedacht, sondern sollen den Studierenden blos empfohlen werden. Ferner soll es den Studierenden frei stehen, während des zweiten nunmehr stets fünfsemestrigen Abschnittes eine der beiden letzten Staatsprüfungen abzulegen, — vorausgesetzt, dass der Studierenden alle Fächer der betreffenden Gruppe gehört zu haben nachweist. Unter dieser Bedingung soll ihm die Wahl des Termines für diese zweite Zwischenprüfung offen stehen. Legt er so die zweite Prüfung schon während der Universitätszeit ab, so erwirbt er den Vorteil früher in den praktischen Dienst eintreten zu können, für welchen letzteren ausnahmslos die vorherige Ablegung aller drei Staatsprüfungen gefordert wird.

Von den Obligatkollegien des zweiten Abschnittes schlug die Fakultät vor, einige zu streichen und dafür die Liste der zu empfehlenden und sicher zu stellenden Kollegien zu vergrössern, die insbesondere um das internationale Privat- und Strafrecht, sodann um wichtige verwaltungsrechtliche Spezialkollegien wie Eisenbahn-Gewerberecht u. dgl. zu vermehren wähen. Bei dem übrig bleibenden Grundstock der Obligatkollegien wurde die Ziffer der geforderten Wochenstunden (unter Aufrechthaltung des Masses der Lehrverpflichtung) vermindert, um den Ordinarien eine grössere Abwechslung in der Lehrthätigkeit, den ausserordentlichen Professoren und Dozenten aber eine intensivere Betätigung zu ermöglichen. Durch all diese Massregeln sollte gleichzeitig eine Annäherung an die volle Lehr- und Lernfreiheit insoweit erreicht werden als es für unsere Verhältnisse wünschbar erscheint. Hinsichtlich der Doktorprüfungen lehnte es die Fakultät vorläufig ab, bestimmte, Vorschläge zu machen, bis die Regierung ihre Absicht, auch diese Materie einer Reform zu unterziehen, kundgegeben haben würde. Nur bezüglich eines ganz bestimmten Uebelstandes wurde eine Abhilfe von der Fakultät schon jezt als notwendig erkannt. Derzeit pflegen nämlich die beiden letzten Staatsprüfungen so viel als möglich gleichzeitig mit den analogen Doktorprüfungen abgelegt zu werden. Hieraus ergeben sich manche Unzukömmlichkeiten. Es wurde beantragt das analoge Rigorosum als Ersatz für die betreffenden Staatsprüfungen gelten zu lassen. Im Uebrigen hatte die Fakultät in dieser

kada je naime Previšnjim riješenjem od 29. aprila 1867. uveden kvadrienij i prema tomu promijenjena naučna osnova, koja je (u smislu istoga Prev. riješenja) tako uregjena, da se od onda predaju svi predmeti, koji su bili zakonom od 2. oktobra 1855. propisani za pravo- i državoslovne fakultete austrijskih sveučilišta.²⁵ Ali nije se shvaćala na našoj akademiji enciklopedija

Materie nur Stellung zu nehmen zu dem Vorschlag der Prager deutschen Fakultät, welche die Schaffung eines staatswissenschaftlichen Doktorates in Aussicht nimmt. Die Wiener Fakultät lehnte den Prager Vorschlag zwar ab, erklärte denselben aber unter gewissen noch näher zu untersuchenden Modifikationen als diskutabel. Ein spezial-Komitée wird darüber im Sommer-Semester zu berichten haben.

Die Wiener juristische Fakultät reichte ihre Anträge dem Ministerium mit dem Ersuchen ein, zunächst die anderen österreichischen Universitäten zur Stellungnahme aufzufordern und sodann die Abänderung des Gesetzes und der Verordnung vom Jahre 1893 einzuleiten. Da bis zur Vollendung dieser Reform aber voraussichtlich noch einige Zeit verstreichen dürfte, hat die Wiener Fakultät auch beschlossen, im Rahmen jener Autonomie, welche die Gesetze ihr gewähren, einige provisorische Massregeln sofort zu ergreifen, welche geeignet sind die bestehenden Uebelstände, soweit dies eben auf solchem Wege rechtlich zulässig ist, einigermassen zu mildern. In diesem Sinn wurde beschlossen, in den ersten Studienabschnitt die oben erwähnten Einführungs-Kollegien aus der Nationalökonomie und der Staats- und Gesellschaftslehre schon jetzt einzuschalten, und sie den Studierenden zu empfehlen, ferner den Studierenden den Rat zu erteilen, die erste Zwischenprüfung schon nach 3 Semestern abzulegen — und sie beschloss endlich, soweit es an ihr liegt, den Studiengang und die Einteilung der Kollegien im zweitem Studienabschnitt auf dieser Grundlage neu zu ordnen.

Wien, im April 1907.

Bernrtzik, Dekan.

Nachtrag. Mit Erlass vom 5 April 1907 hat das Unterrichtsministerium die Beschlüsse des Wiener Professoren-Kollegiums, mit welchen diese provisorischen Massregeln bis zur Neugestaltung der Studienordnung eingeführt wurden, gebilligt. Eine Stellungnahme des Ministeriums zu den übrigen Beschlüssen ist noch nicht erfolgt.

²⁵ Spisi kr. pravoslavne akademije u Zagrebu, br. 802 ex 1867., kojemu prileži zapisnik profesorskoga zbora od 8. i slijedećih dana mjeseca juna 1867., u kojem se predlaže namjesničkom vijeću osnova novoga naučnoga reda. Nego predavala se je enciklopedija i prije na pravoslavnoj akademiji; čitamo naime u predlogu porf. zbora: „Pri tom se ipak mora napomenuti, da od vremena novo ustrojene naukovne osnove (uvedene naredbom ministarstva bogoštovlja i nastave od 2. listopada 1855. br. 172.) i od kako je dr. Rojc istupio iz zbora učiteljskoga, nije bila popunjena njegova stolica, koja je do snda postojala za kaz. zak. i postupnik, to je bilo moguće ipak samo tako, što je od onoga vremena prestalo predavanje enciklopedije pravo i državoslovnih znanosti i filozofije prava, te je profesor ovih znanosti uz povijest i institucije prava rimskoga namjesno obavljao i ispražnjenu ovu stolicu“. Po tom se je predavala prije godine 1855. enciklopedija na pravoslavnoj akademiji, akoprem je bila citiranom naredbom ministarstva od 22. oktobra 1855. propisana (alternativno sa filosofijom prava kao obligatni predmet) samo za pravo i državoslovne fakultete na sveučilištima, a ne za pravoslavne akademije (Osnova odobrena Prev. riješenjem od 30. augusta 1868. Otpis namjesn. vijeća od 7. septembra 1868. br. 12.023 —2605. Spisi pravosl. akad. br. 166 ex 1868.)

prava kao uvod u pravo- i dravoslovne nauke; po novoj osnovi slušala se je tek u II. tečaju i to kao relativno obligatni predmet, alternativno sa pravnom filosofijom. Godine 1873. dozvolila je kr. zem. vlada na opetovanu molbu profesorskoga zbora, da se enciklopedija predaje u I. tečaju, ali u drugom semestru „jer onda već imadu — veli se u obrazloženju prof. zbora — pravnici toliko tehničkih i znanstvenih pojmova, da mogu s uspjehom slušati taj predmet“.²⁶

Sveučilišni zakon od 5. januara 1874. uvrštuje enciklopediju pravo i državoslovnih nauka među obligatne predmete, koji se imadu slušati u I. tečaju,²⁷ ali joj je sveučilišnim zakonom od 6. oktobra 1894. oduzeta obvezanost.²⁸ Redovito slušaju međutim slušači prava taj predmet u I. se-

²⁶ Nego profesor toga predmeta na akademiji dr. Mirko Mikulčić u svom djelu *Encyklopaedija i pravo i državoslovnih znanosti I.* dio *Encyklopaedija pravoslovnih znanosti*, Zagreb 1869. — shvaća ju ipak kao propedeutiku, veli naime na str. 5.: „Encyklopaedijsko učenje daje svakomu siguran i čvrst temelj na kom će moći uspješno dalje graditi.... Jasna su mu glavna mjesta i glavni pojmovi. Na temelju ovoga važnoga predznanja može se svaki mirno upuštati u istraživanje i proučenje samoga sadržaja.... Ova prednost označuje potanko korist, nu ujedno i mjesto encyklopaedije pravoslovnih i državoslovnih znanosti kao početni nauk. S toga se encyklopaedija prav. i drž. znanosti predaje na pravo i državoslov. fakultetu u prvih godina, najbolje u samoj prvoj godini kao uvod u pravoslovlje i državoslovlje. Proforski zbor nije tako shvaćao. God. 1873. (sjednica 28. juna) stavio je doduše predlog, da se enciklopedija prenese iz II. u I. godinu, ali za to, da se umanju broj sati slušačima II. godine, koji imadu polagati pravno histor. državni ispit. Obrazlaže se to ovako: „Enciklopedija kao kratak suvisli pregled svih pravnih i državnih znanosti spada bolje takogjer u I. godinu, te se uvršćuje u drugo poljeće, gdje već pravnici toliko znanstvenih i tehničkih pojmova imadu da mogu s uspjehom ovaj predmet slušati“. Vlada (otpis od 9. jula 1873. br. 2647) nije najprije taj predlog uvažila, jer da se ne smije bez previšnje dozvole mijenjati naučna osnova, odobrena previšnjim riješenjem od 30. augusta 1868. (Spisi pravoslov. akademije, br. 175. ex 1783. Nego na ponovnu molbu prof. zbora (sjednica 1. augusta 1873.), da se ishodi previšnje riješenje za taj prijenos enciklopedije u I. tečaj, dozvolila je to kr. zem. vlada (otpis od 28. augusta 1873. br. 3204.) bez prev. riješenja, jer da će sabor bez sumnje prihvatiti u sadašnjem zasjedanju zak. osnovu o ustrojenju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, pa nije za to kratko vrijeme potrebno posebnom predstavkom obratiti se na Njegovo Veličanstvo. Stvar da nije od veike važnosti, a u zakon. osnovi za sveučilište stavljena je enciklopedija među predmete I. godine.

²⁷ „§ 48. Od nauka, koji se budu predavati u pojedinih fakultetih, imade svaki slušač radi saveza u kojem međusobno stoje ove slijedećim redom učiti... B. Na pravo i državosl. fakultetu u I. godini a) pravo rimsko i povijest toga prava cijelu godinu; b) povijest prava u opće cijelu godinu i c) enciklopediju pravo i državoslovnih znanosti.“

²⁸ Po tom zakonu obligatni su predmeti, koji se pitaju na državnim ispitima (§ 50. al. 3), a među nje ne spada enciklopedija. Da li će uz ove predmete biti obvezatni još ini, i kojim će se redom slušati, odrediti će, veli dalje zakon, vlada saslušavši prof. zbor naredbenim putem. Ni naredbom nije odregjena obligatornost toga predmeta.

mestru, a predavao se je, na našem fakultetu, što ja znadem, uvijek — i danas se predaje — kao propedeutica jurisprudentiae.

Još ću se kasnije osvrnuti na nju ; prije treba da odgovorimo na drugo pitanje uvoda u pravni studij : koji se naime predmeti uz propedeutiku imaju predavati u početku studija.

Pogjimo sa stanovišta, da stoji nepobitno načelo, da valja početi sa strukama, koje su početniku bliže i shvatljivije.³⁹ Pitamo, koje su to struke našega studija ?

Prilično se općenito drži, da u prve semestre spadaju historijski predmeti, pa je to posvuda na evropskom kontinentu u pravnim školama i provedeno. Drži se, da valja najprije proučiti pravo, koje je vrijedilo, a za tim ono, što se je iz starijega razvilo. Profesor Girault, koji, kako sam naveo zove prijelaz abiturienta na juridički fakultet skokom u nepoznato, naročito naglasuje, da valja paziti, da se u prvu godinu stave predmeti shvatljiviji za početnika, pa nabrajajući te predmete počima sa rim. pravom, za koje veli, da mu po svom historijskom karakteru pripada naturellement mjesto u prvoj godini.⁴⁰ Je li i to zbilja tako prirodno ? Je li i rim. pravo i pravna historija, jesu li historijske struke u opće laglje shvatljive za početnike, nego li pozitivno pravo ? Držim, da nisu, te mislim, da nije opravdano, da se baš historijske struke stavljaju u početak pravnoga studija.

Sa gimnazije nije donio jurista početnik stručnoga znanja o pravu ; on znade doduše iz historije nešto o ustavima različitih država u različito vrijeme, o stališkim borbama i t. d. ali ne ima nikakvoga sustavnoga znanja, ni o državnom pravu. Ne može se nipošto ni to reći, da pozna životne prilike naroda, kojim je učio historiju, pače ni istih Grka i Rimljana, kojima se je najviše bavio. Svakako pozna zreli mladić mnogo bolje životne prilike dobe, u kojoj živi, nego li one drevne i najdrevnije prošlosti, o kojim je slušao predavanja i čitao u knjigama. Baš zato će i laglje shvaćati pravo svoje dobe, nego li pravo starih Rimljana, Germana i Slavena. U pravu naime dolaze do izražaja životne prilike dobe, u kojoj se je ono razvilo, pa što bolje ove poznamo, to ćemo laglje shvaćati i njezino pravo ; zato će i početnik bez svake sumnje laglje shvaćati pravo svoje dobe, nego li pravo starih naroda. S otim je u najužem savezu sa pedagogijskoga gledišta vrlo važna okolnost, da početnik ne može imati ni toliko interesa za ono staro pravo, koliko ga ima za moderno pravo, po kom živi.

³⁹ Prigovoriti bi se dalo jedino, što prigovara Ignotus cit. vidi gore primjedba 20

⁴⁰ „Les causes qui empechent de porter la licence á quatre ans s'opposant egalemment a la creation d'une année préparatoire correspondant au P. C. N. (naravoslovni pripravni tečaj) et passée á la faculté des lettres il faut prendre garde á ne mettre en première année que des cours accessibles aux debutants. Le droit romain etant donné son caractere historique se place naturellement dans cette categorie“. Girault cit. pag. 11.

Danas mora mladi pravnik najprije na rimske očale zagledati u pravni život. Okružuje ga najživahniji politički život ; sabori, meetingi, množina novina raspravljaju neprestano najaktuelnija državopravna i socijalna pitanja. Zreli mladić prati to sve sa najvećim interesom — posve prirodno, on živi u tim prilikama. Nešto shvaća prisposobljavajući moderne borbe sa onim što je učio o državnom životu različitih naroda — osobito Grka i Rimljana ; — došao je na sveučilište tim željniji, da uči razumijevati moderne javno pravne i socijalne prilike, a mi mu najprije opetujemo i proširujemo ono, što je o rimskoj državi učio u gimnaziji — a uz to ga hranimo starim germanskim i slavenskim državopravnim uredbama, franačkim ustavom itd. Uzmemo li još u obzir, da k tomu dolazi teška i za početnika posve prirodno vrlo suhoparna fontologija rimska, franačka, njemačka i slavenska, to moramo uvidjeti, da je uvod u fakultetski studij tako udešen, da u početnima ne može pobuditi baš nikakvoga interesa za pravnu nauku.⁴¹ Najgore je sa privatnim pravom, koje mu je iz škole posve terra incognita ; znade o njem samo toliko, koliko ga može shvaćati iz savremenoga života. Djak gleda živim očima privatopravni promet, a mi ga u početku studija te struke bacamo u drevni Rim. Svaki dan je on i njegovi su u privatopravnom saobraćaju sa državljanima, kojim se načelno (bar za područje privatnoga prava) priznaje ravnopravnost, a mi ga uvodimo u studij općega pravnoga položaja naukom o rimskom statusu, razlikujući slobodne i neslobodne, gragjane i različite vrsti negradjana, homines sui et alieni juris. Pojam svojine razjašnjujemo mu razlikovanjem dominii exjure Quiritium i bonitarroga vlasništva ; za pravne poslove, koje neprestano i sam sklapa temeljna mu je forma prastari gestum per aes et libram, a da dobije prve pojmove o nasljednom pravu, mora učiti nasljedno pravo zakona XII. ploča, vrlo teški odnošaj hereditatis i bonorum possessionis, mora se protući kroz darmar kasnijih ustanova rimskoga nasljednoga prava i proučiti zakučasti sistem nuždnoga nasljednoga prava.

U kratko pravnik ide za tim, da znanstveno prouči pravni poredak životnih prilika, jurisprudencija je nauka o socijalnom životu ; a mi začinjemo pravni studij posve ignorirajući godinu dana i više životne prilike,

⁴¹ Vrlo dobro veli *Mitteis*, da je cijela historija vrela za početnika prava zago- netka; vrijedi to za rimsku, koju još najglaglje razumije, a po gotovo za njemačku i ka- nonsku. „Darum treffen die germanischen Volksrechte, der Sachsen und Schwabenspiegel, die diversen Reichsabschiede, die vorgratianischen Sammlungen und die Päpste Gregor IX. und Bonifaz VIII. und alle diese Dinge und Persönlichkeiten im Kopf der Studenten keinen Bewusstseinsinhalt, an den sie anknüpfen könnten, und bleiben einfach toter Schall; ebenso werden die meisten Institutionen des deutschen und kanonischen Rechtes einem erst dann verständlich, wenn er ihre modernen Entwicklungsformen kennen lernt: die Geschichte will die Gegenwart nicht blos beleuchten, sondern auch von ihr nach rückwärts beleu- chtet worden. Vidi gore prim. 24. *Oest Rundschau* I. pag. 132.

koje okružuju mladića. Znam, da imadu prispodobe — a pogotovo u takovim pitanjima — svoju slabu stranu, ali namiće mi se jedna, kojom se je poslužio profesor rimskoga prava Blume u svojoj kritici zaključaka eisenaske konferencije. Obrazlagajući svoju tvrdnju, da bi studij imao početi sa postojećim pravom — pita: Zar začima obuka u prirodopisu sa prikazivanjem darvinističke teorije o razvitku vrsti? Najprije sistematsko prikazivanje a zatim predavanja o njemačkoj i rimskoj pravnoj historiji. Onda ćemo u djacima naći i ljubav za historijska predavanja te pravo historijsko shvaćanje, što danas redovito zaludu tražimo.⁴² Možda bi bila zgodnija prispodoba, da je današnja naša osnova pravnoga studija, kao da bi medicinari dvije prve godine isključivo učili, kako su liječili Grci i Rimljani a zatim sredovječni narodi. Ali pustimo prispodobe; imadu i svoju slabu stranu. Navesti ću ragje još neka od poznatih mi mnijenja stručnjaka proti današnjoj osnovi.

Profesor Stier Somlo veli: Sveučilište baš za prvih semestara razočaruje mladića, na koga navaljuju životni dogagajji. Za rimskom pravnom historijom dolaze inače neobhodno potrebne temeljne crte rimskoga privatnoga prava. Ne bi li bilo pedagogičnije, da se začme sa takovim materijama (ili da se bar preporuči savremeno slušanje), koje su mu bliže po svagdanjim raspravama u novinama, da se začme sa kaznenim pravom i procesom, kriminalnom politikom. Djak čuje svaki dan o osudama o porotničkim i prisežničkim sudovima o egzekucijama kazna. Zašto ne bi umah začeli sa temeljnim crtama ustavnoga prava Njemačke (Reich) i Pruske, te prikazali razvitak njemačkoga državnoga jedinstva u 19. stoljeću, zašto se ne bi razlagali barem u glavnim crtam socijalni i politički zakoni te razjašnjivala njihova znamenitost? . . . „Kada bi se ovako upotrijebio postojeći faktično (u djaka) interes, kada bi bio ovako udaren prijelaz iz konkretnih životnih prilika u školu — onda doista nebi bilo teško djaka

⁴² Blume, Zur Reform der juristischen Vorbildung, Deut. Juristenzeitung 1896. pag. 291. Proti njemu brani Lenel postojeći sustav; veli da je posve prirodno, da se sa historijom začme. Kada bi bila metoda, što ju Blume preporuča opravdana, morali bi cijelu historiju natraške predavati. I b i d e m pag. 390. Blume odgovara, da Lenel zaboravlja, da sistematska predavanja prikazuju pravo u određenom času, a ne u razvitku (u gibanju) I b i d e m pag. 453. Mitteis cit. po više puta ističe, kako se pravna historija ne može razumjeti bez nekoga znanja pozitivnoga prava (vidi napose pag 131, 132 i 135. I on misli, da pravna historija u prvim semestrima ubija interes za studij. Ich habe — veli — als Student verschiedene gekannt, die von ihrem zweiten Semester ab sich den Hörsaal abgewöhnten, weil sie es zwecklos fanden Tag für Tag durch Jahre hindurch blos von der Vergangenheit reden zu hören. . . . Der schlechte Kollegienbesuch der oesterreichischen Juristen stammt grossenteils daher, dass der Stoff der ersten beiden Jahre wirklich unverdaulich ist. Cit. pag 134.

osvjedočiti, da se sve naše pravo daje samo historijski razumjeti, i da je zato nužno znanje rimske i njemačke pravne povjesti.⁴³

Prof. Löffler veli: „Tečajem prvoga odlomka studija odaljuje se umjetno mladi jurista od savremenoga života; ako se zanima za nacionalnu ekonomiju ili pozitivno kazneno pravo, to mu baš nije zabranjeno slušati, kao što može slušati asiologiju... Mladoga jurista hranimo tečajem 4 semestra isključivo pravnom historijom, tim gubi predmet svaki aktuelni interes... Mjesto da se pokaže mladiću, koji je došao sa gimnazije, da je jurisprudencija nauka o socijalnom životu, tjera se umjetno život iz auditorija, pa juristerija nije u početku drugo, nego nastavak historijskih školskih studija... Ako ne poznamo instituciju, kako bi nas mogla zanimati njezina historija?... kako se može razvitak sa interesom pratiti, kada ne znamo, kuda vodi, kada neznamo, koja je ideja postala temelj moderne uredbe, a koje je posve nestalo, tako da imade danas samo antikvarnu vrijednost. S tim će biti u savezu, da se sve više dižu tužbe, da je znanje na historijskom državnom ispitu samo vanjsko, da je ono teškom mukom izvedeno, djelo memorije posve bez razumijevanja stvari.⁴⁴

Citirani već Ignotus prem silno zagovara temeljiti historijski studij rimskoga prava, ipak tvrdi, da ne spada u početak studija. Svaki učitelj prava — veli on dobro — koji nije okorjeli romanista mora sam sažaljevati slušače prvoga semestra, kada im razlaže prastare pravne institute Rimljana, koji su davno izašli iz porabe, kaa im tumači nexum, mancipatio, stipulatio i literarum obligatio; kasnije bi učili te institute sa interesom i razumijevanjem, ali u početku je to izgubljeni trud i vrijeme. Osobito duhovito prikazivanje moglo bi možda već sada probuditi interes — ali na to ne smijemo računati kod svakoga učitelja. Učitelji prava a la Thibaut i Savigny, Vangerow i Wächter vrlo su rijetki!... Rimsko pravo valja premjestiti u kasnije semestre, početi treba sa današnjim pravom — ili se bar ne smije siliti slušača, da se već u prvim semestrima bavi rimskim pravom.⁴⁵

Proti rimskom pravu kao sredstvu elementarne pravne obuke izjavio se Krückmann⁴⁶ i bečki profesor Sperl. Potonji reče u predavanju, što ga je držao 3. svibnja prošle godine u pravničkom društvu u Gracu megju ostalim slijedeće: Neka se kultivira, promiče i još udubljuje studij pravne historije, biti će to, kako je i dosada bilo, silni dobitak za razvitak

⁴³ Stier-Somlo, Die Ausbildung der höheren Verwaltungsbeamten, Berlin 1906. pag. 69 et. sq.

⁴⁴ Löffler u „Neue freie Presse“ 22. Febr. 1907.

⁴⁵ Ignotus cit. pag 15. et sq.

⁴⁶ Krückmann, Eignet sich das römische Recht zum Unterricht im I. Semester, Archiw für bürg. Recht, Band XIX. pag 1. et sq.

pravne znanosti i za poznavanje historije čovječanstva.“ Ali ne valja, misli Sperl, da tražimo od velike mase djaka obligatno toliko historije, neka se ne bave njom mal ne isključivo 2 godine i to prve najvažnije godine i neka se toliko iz nje ne ispituje. Silimo djake, da svladaju taj ogromni opori materijal, koji se teško pamti, jer je tugj našem životu — a umah zatim učimo ih u kolegijima o modernom pravu, da je to sada sve drukče Za mladoga juristu nastaje sada zadaća, da odstrani iz svojih predstava o pravu i pravnom poretku rezultate dosadašnjega teškoga rada, jer treba da sada recipira novi, još opsežniji, nužniji materijal : moderno živo pravo, koje će trebati u životnom zvanju. Kako teško mu je sada uvijek razlikovati što je vrijedilo i što sada vrijedi ! Gotov metež u pameti, križanje pojmova, krive nepraktične predstave ! Lijepo ističe dalje predavač, da se prva studija najdublje utisnu i uvijek kasnije djeluje. Djak je učio, da su čiste i jasne forme rimskoga prava i plodovi rimsko-njemačke pravne historike da su stari ti pravni instituti i da je učenje starih jurista od neprolazne vrijednosti ne spoznavši umah u početku, da sve to za nas imade samo pravno historijsku vrijednost. Nužna je posljedica, da pravnik hoće da nagje u današnjim pravnim sistemima konstrukcije izvedene iz historijskih prava. Otuda krivo izjednačivanje ; jedno jer mjeri živo pravo mjerilom mrtvoga, a drugo jer drži, da se današnje pravne ideje nalaze već u prošlim vremenima. Često se pravnik više za cijela života ne može riješiti toga nehistorijskoga rezultata historijskoga pravnoga studija. Sperl naročito ističe, da ne će nipošto ograničiti pravnu historiju navlastito rimsko pravo na „tihu rolu“ strogo naučnoga studija, već bi mu samo htio odrediti drugu zadaću u obligatnom općem pravnom studiju, drugo mjesto u grupiranju kolegija i ispitnih predmeta, kako je propisano za masu djaka. Dosadašnju svoju zadaću, da uvodi djaku u jurisprudenciju, imalo bi rimsko pravo po Sperlovom mnijenju ustupiti dogmatici modernoga privatnoga prava.⁴⁷

Od Francuza navodim Esmeina, koji ističe, da pravna historija kao i komparativna jurisprudencija pretpostavlja poznavanje prava ; tim se disciplinama usavršuje jurista.⁴⁸ I slavenski pravni historik Kadlec misli, da pravna historija spada u više tečajeve. Pozitivno pravo mnogo nam je bliže i laglje ga shvaćamo, nego li rimsko i staronjemačko, koja su se

⁴⁷ Sperl, Eine Studienordnung für die Rechtsfakultäten. Vortrag gehalten am 3. Mai 1907. pag 15. i 16.

⁴⁸ Il est du droit comparé comme de l' histoire du droit pour faire ou suivre l' histoire d' un droit quelconque comme pour compredre le droit comparé, il faut d' abord être plus cu moins juriste et l' est par cette nouvelle etude que l' on devient un juriste complet. Esmein u članku : Le droit comparé et l' enseignement du droit publiciranom u : Nouvelle revue historique du droit XXIV. (1900.).

razvila u posve drugom, nama tugjem kulturnom životu ... Pravnik neka najprije upozna, što je pravo u vlastitoj državi, a tek kada ovo znade, neka mu se razlaže, da je prije u drugim socijalnim gospodarskim i kulturnim prilikama vrijedilo drugo pravo. . . Pošto historijske discipline samo udubljuju pravni studij, imaju mu biti svršetkom, krunom, a ne početkom.⁴⁹

Nema sumnje, sve više se širi shvaćanje, da pravne historijske struke ne spadaju u početak pravnoga studija,⁵⁰ ali ipak još prevladuje mišljenje, da one baš tamo spadaju. Najprije treba da proučimo historijske temelje a onda ono, što je na njima gragjeno ; hoćemo li razumjeti pozitivno pravo: treba da poznamo starija prava, iz kojih se je ono razvilo. Ovako se obično opravdava stara naučna osnova sa pravno historijskim strukama u početku studija. Nego osvrnuti ću se još na neka od poznatih mi mnijenja odličnih stručnjaka, koji navode posebne razloge za staru naučnu osnovu.

Stammeler, koji se je, kako sam istaknuo, mnogo bavio pitanjem uvoda u pravni studij, zagovara u novije vrijeme stari položaj rimskoga prava u naučnoj osnovi, dočim je prije bio takogjer mnijenja, da bi se imalo začeti institucijama postojećega prava.⁵¹ Znameniti taj učitelj prava veli sada, da je došao do uvjerenja, da je upravo rimsko privatno pravo najbolji uvod u pravni studij, jer sačinjava zaokruženi sistem sa stalnim pravnim pojmovima, u njihovoj se sintezi pokazuje formalna metoda i naših pravnih predstava. Rimsko pravo pruža zgodu da proučavamo pravo u dugom historijskom razvitku, a njegov je sistem akcija najbolja škola oštrog juri-

⁴⁹ Kadlec, O reformě právnickich studii Osvěta 1907. pag. 299. i sl.

⁵⁰ I u profesorskomu zboru pravo- i državoslovnog fakulteta ima pristaša toga mnijenja. Bečki „Zeit“ priopćio je izjavu profesora Mengera o reformi studija, iz koje navodimo slijedeće: Eine wesentlich andere Frage ist die der Reihenfolge der einzelnen Fächer insbesondere die Frage ob zunächst Vorträge über das moderne Recht (das bestehende) sich als zweckmässig erweisen würden, die historischen Rechtstudien aber erst hierauf, zum Zwecke der Vertiefung des so gewonnenen Wissens zu folgen hätten. Der gegenwärtigen Reihenfolge des Rechtsstudiums wird vielfach zum Vorwurf gemacht, dass das historische Recht (das römische Recht, das deutsche Recht und das Kirchenrecht) den jungen Juristen wegen der wesentlich verschiedenen Lebensverhältnisse, deren Kenntniss es voraussetzt, nur schwer verständlich ist, und in vielen Fällen vom Rechtsstudium sogar abschrecke, während das Studium des historischen Rechtes für jenen, der bereits eine eingehendere Kenntniss der bestehenden, leicht verständlichen, der lebendigen Rechte habe, das Verständnis desselben aber vertiefen will, an Interesse und Bedeutung gewinne. Viele erwarten von dieser Art des Rechtsstudiums einen grossen Aufschwung der Frequenz des Kollegienbesuches und des Eifers der jungen Juristen in Aneignung auch des historischen Rechtsstoffes. Diese Frage dürfte indes diesmal noch nicht zur Lösung gelangen, da die bisherigen Gewohnheiten und Lehrmethoden einer Lösung im angedeutetes Sinne zu sehr widersprechen. (Zeit 23. Feb. 1907. pag. 2.).

⁵¹ Stammeler, Die Behandlung des röm. Rechts in dem jurist. Studium nach Einführung des deut. Reichsivilgesetzgebung 1885.

stičkoga razmišljanja i obrazlaganja ono nas upoznaje sa klasicima sudovanja kojim je uporaba prava *ars boni et aequi*. Nego Stamler ipak dopušta, da učenje toga predmeta u početku studija čini velike teškoće, jer je djacima nešto posve nova, nepoznata, — zato da treba predavanjima rim. prava u prvom semestru posvetiti osobitu pažnju.⁵²

Sa počitanjem iznosimo to mnijenje odličnoga učenjaka i akademijskoga učitelja, pa tko isto pozna rimsko pravo, a objektivno sudi, potpisati će bez rezerve ono, što je rekao o edukatornoj njegovoj vrijednosti. Ali odatle ne slijedi, da je ono najbolji uvod u pravni studij. Zašto da baš početnici uče rim. pravo, kada to njima i učiteljima zadaje toliko teškoće, a može se uvod laglje udesiti? Edukatorna vrijednost rim. prava mogla bi se bez sumnje još bolje iscrpiti sa djacima, koji su već u studiju napredovali. To je naše mnijenje — mimogred budi rečeno, da smo uvjereni, da Stammler dobro i vrlo dobro upotrebljuje rimsko pravo i kao uvod u studij — ali Stammlera nema mnogo.

Profesor Bülow misli, da je izučavanje vrela rimskoga prava najbolje sredstvo, da svladamo teškoću uvoda u pravni studij, kojoj je razlogom apstraktna forma modernoga zakonskoga prava; studijem vrela rimskoga prava najbolje se obraćamo od deduktivne metode, što no prevladuje u modernoj teoriji prava. Ne sumnjamo o tom, da nam rimska jurisprudencija pruža nedostignuti uzor uporabe induktivne metode; ali nije nas ni Bülow uvjerio o tom, da zato treba začeti pravni studij sa izučavanjem rimskih vrela. Nasuprot on sam veli, da je to za početnika vrlo teško, da nas iskustvo uči, da će jurista tek kasnije prokuhati, što je u prvim semestrima učio, kada dogje do zrelijeg shvaćanja, kada se studij privatnoga prava popuni studijem javnoga prava. Dapače Bülow ističe, da ne smijemo misliti, da već u prvim semestrima možemo iscrpiti korist, koju pruža rimsko pravo, već da treba nastaviti izučavanje vrela rimskoga prava u kasnijim semestrima; tek kasnije može djak shvatiti dublinu duha rimskoga prava.⁵³ Ako je tome tako, a držimo, da i zbilja jest tako —, zašto da se ne ostavi izučavanje vrela rimskoga prava kasnijim semestrima?

Bečki profesor W e n g e r zagovarajući mjesto historijskih struka u početku studija veli medju ostalim: ne varajmo se, ne stave li se historijske discipline u početak studija, ne će se ni kasnije učiti.⁵⁴ Nego mi bi se usudili baš protivno ustvrditi — barem za austrijska i bavorska sveučilišta i za naše, gdje se polaže historijski državni ispit poslije navršenoga 4 (respective 3) semestra; pravnik sluša prve historijske semestre — polaže

⁵² S t a m m l e r, Das Recht 1902. Nro. 11. pag 280.

⁵³ B ü l o w, das Recht 1902. Nro. 16/17. Slično i prof. R o s i n, Verhandlungen des XXVI (1902.) deut. Juristentages II. Band pag. 186.

⁵⁴ W e n g e r, Die Stellung des öffentlichen röm. Rechts, im Universitätsunterrichte Wien 1907. pag. 24.

historijski ispit, pa se ne brine više za historiju. U Njemačkoj se austrijskomu i bavarskomu ispitnomu sustavu baš i to prigovara, da se pravna historija ne uzima u obzir, kako bi trebalo pogledom na njezinu znamenitost za pravnu naobrazbu, jer se rješava u prvoj polovici studija; poslije historijskoga ispita ne brine nitko više za pravnu povijest⁵⁵.

Osvrnimo se sada na razlog, kojim se najviše opravdava stara naučna osnova. Razlog je ovaj prividno najodlučniji, — nestručnjaci će ga najradije prihvatiti. Valjano razumijevanje pozitivnoga prava pretpostavlja poznavanje starijega, iz kojega se je ono razvilo; dakle moramo starije prije učiti, da uzmognemo razumjeti novije pravo.⁵⁶ Što je u tom istine? Najprije pogledom na r i m s k o p r a v o, i t o p r i v a t n o pravo kao najvažniji dio pravno historijskoga studija. Valja priznati, da je mladi jurista, koji je recimo najmanje 2 semestra učio rimsko privatno pravo i njegovu historiju, valjano uveden u studij privatnoga prava u opće. Imade sve temeljne pojmove, koje će trebati u pozitivnom pravu, prisvojio si je tehničku terminologiju, kojom se služi i moderno pravo, učio već juristički misliti i suditi. Uzmemo li osim toga u obzir, da su sve novije velike kodifikacije privatnoga prava (Code Napoleon, austrijski građanski zakon a osobito najnoviji njemački građanski zakon) naprosto recipirale mnogo i vrlo mnogo ustanova rimskoga privatnoga prava, to možemo reći, da mladi pravnik već pozna dobar dio modernoga privatnoga prava. Moramo priznati, to je velika korist, što ju pruža učenje rimskoga prava kao uvod u studij pozitivnoga prava. Al mi pitamo, je li opravdana metoda, kojom smo dali mladomu pravniku tu spremu. Po našem uvjerenju nije. On bi bio mogao, to sve mnogo laglje naučiti na osnovu pozitivnoga prava, koje mu je bliže i shvatljivije, koliko su mu bliže, bolje poznate životne prilike, u kojima živi, od prilike, u kojim se je razvilo rimsko pravo. Ne samo da nije nužno, da pravnik uči prije rimsko pravo, da uzmogne kasnije razumjeti pozitivno pravo, već je taj red s metodijskoga gledišta posve neopravdan, jer se studijem težega hoće olahkotiti učenje po sebi lagljega predmeta.

Ne možemo reći, ni da je povijest r i m s k o g a d r ž a v n o g a p r a v a, — koja se često dosta opsežno predaje u kolegiju povijest i institucije rimskoga prava — bez koristi za kasniji studij pozitivnoga i općega državnoga prava. Profesor W e n g e r lijepo je pokazao u citiranoj raspravi, kako se akademjskom učitelju, kada prikazuje historiju rimskoga državnoga prava, pruža neprestano zgoda, da upozoruje na moderne državopravne institu-

⁵⁵ Rosin, Sind für die Ausbildung des Juristen Zwischenprüfungen zweckmässig, Verhandlungen des XXVI. (1902.) deut. Juristentages II Band pag. 187 i slijed. osobito pag. 194. Kipp, Deut. Juristen Zeitung 1901. pag. 103.

⁵⁶ Tako osobito Seckel, Deut. Juristen Z. god. 1902. pag. 58.

Ministar pravde Schönstedt u pruskoj zastupničkoj kući. Vidi I g n o t u s cit. pag. 7.

cije;⁵⁷ nema sumnje imade tu dosta analogija. Nego ja mislim, da ovo upozorivanje u historiji rimskoga državnoga prava na moderne uredbe, ne pruža toliko koristi za izučavanje modernoga državnoga prava, koliko baš nasuprot olakoćuje shvaćanje historije rimskoga prava; prisposobljanjem sa modernim državopravnim uredbama, koje su zreloom mladiću bar nešto, rek bi izvana poznate (ili bolje reći poznate su mu mnogo bolje faktične prilike, kojih se one uredbe tiču), jasnije mu se prikazuju državopravne uredbe rimske države.

A sada u opće o svim historijskim disciplinama u našem pitanju; tiče se to napose i njemačke te slavenske pravne historije, kako se kod nas predavaju. Istina je, mnogo institucija pozitivnoga prava ne možemo razumjeti, ako ne proučimo njihovoga razvitka. Nema sumnje, tu je za tumačenje postojećih ustanova potrebna historija. Pitamo, da li toj potrebi zadovoljuju kolegija njemačke, slavenske i t. d. pravne povjesti, kako se redovito predavaju u prvim semestrima? Mislim, da ne zadovoljuju, te da se ne bi ni mogla slušačima prvoga semestra uspješno predavati pravna historija tako, kako je to potrebno za historijsko tumačenje pojedinih ustanova pozitivnoga prava, koje će kasnije učiti. Osvrnut ću se ovdje na raspravu profesora Ehrenberga o znamenitosti njemačke pravne historije za jurističku naobrazbu, u kojoj se dobro ističe, da se često pretjeriva važnost pravne povjesti za tumačenje i uporabu postojećega prava. Prije svega treba u obzir uzeti, da to nije nipošto jedina zadaća pravne historije; ima ona i svoju višu samostalnu zadaću, da na ime prikaže, kako pravo postaje, kako se ono razvija. Prema tim dvim ciljevima razlikuje se i metoda; drukčije ju valja prikazivati, kada nam pravna povijest služi u praktičnu svrhu, da tumači postojeće pravo, a drukčije, kada ide za svojom samostalnom znanstvenom svrhom. Dogmatik prikazuje pozitivno pravo; postojeći pravni instituti su mu ishodište, od kojega se svraća na socijalne gospodarstvene, etičke i političke ciljeve, za kojima je išao zakonodavac, pa su gdjekada (ali nipošto uvijek) korisna dapače i nužna historijska istraživanja za razumijevanje pojedinoga pravnoga instituta. U tom slučaju služe historijska istraživanja pozitivnomu pravu, historija služi dogmatici, pa je za to i najbolje, da se oboje spoji, da se takova historijska istraživanja spoje s dogmatskim prikazivanjem. Pravna historija kao samostalna nauka treba da pogje protivnim smjerom; njezina su ishodišta socijalni, gospodarstveni, politički i etički faktori, koji stvaraju pravo. Historija imade pokazati, kako su ti faktori formirali pravo. Za tim idealnim ciljem treba, da idu glavna pravno historijska kolegija, koja se po staroj naučnoj osnovi slušaju u početku pravnoga studija,⁵⁸ a ne može im biti nikako svrha, da hi-

⁵⁷ Wenger, Die Stellung des öffent. röm. Rechts im Universitätsunterrichte. Wien 1907 pag. 8 i slijed.

⁵⁸ Ehrenberg, Die deutsche Rechtsgeschichte und die juristische Bildung, Leipzig 1894. pag. 2, 6, 7.

storijski tumače sve pojedine uredbe pozitivnoga prava, koje će se prikazivati u višim tečajevima.

Baš zato nije po našem mnijenju opravdano, da se stara osnova brani time, da treba najprije svladati pravnu historiju, jer se bez nje ne može razumjeti pozitivno pravo. Akademijski učitelj, kada u višim tečajevima prikazuje postojeće pravo, mora i historijski tumačiti uredbe, koje se bez historije ne mogu razumjeti; vrlo rijetko može se pretpostavljati, da je slušačima dovoljno poznat historijski razvitak dotičnoga instituta iz pravno-povjesnih kolegija, što su ih slušali u prvim semestrima. Istina, slušač prava treba da već u početku studija znade, da za pravo vrijedi zakon evolucije, da se je pravo, koje danas vrijedi razvilo iz starijega; ali to mu se može razložiti u propedeutici, a nipošto nije zato nužno, da u početak pravnoga studija stavimo cijelu pravnu historiju, da se u prvim semestrima sluša cijela rimska, germanska i slavenska pravna historija, kako to propisuje stara naučna osnova.

Ne smijemo premućati, da profesor Ehrenberg ipak pristaje uz staru osnovu. U navedenom svom spisu naročito ističe, da je posve umjesno, da se baš početnicima drže kolegija iz pravne historije, koja idu za njezinim samostalnim ciljem neovisno o jurističkoj dogmatici; samo takovu pravnu historiju, da će moći valjano razumjeti slušač početnik, koji još nema pojma o pravu.⁵⁹ Tomu se doista čudimo! Početniku, koji nije učio još nikakve socijalne nauke, ima se razlagati razvitak prava u najtjesnijem savezu sa svim granama društvenoga života; ima se razjasniti, kako je ono produkt svih životnih prilika naroda. Napose upozorujem, da su tude najvažniji faktori gospodarstvene prilike, a mladi jurista još nema pojma o nacionalnoj ekonomiji.⁶⁰ Imade neke pojmove o pravu iz životnih prilika, koje ga okružuju, ali to se silno razlikuje od prava drevne dobe, u koju ga uvodi pravna historija; početniku nije lahko u tim starim uredbama naći ni zajednička obilježja sa današnjim pravnim poretom. Velike su to doista teškoće za učitelja i djaka;⁶¹ držim, da bi se početak pravnoga studija jedva mogao nezgodnije udesiti.

Da u kratko skupimo rezultate našega dosadašnjega razlaganja. Mi držimo, da pravno-historijske struke nisu zgodni predmeti za uvod u pravni

⁵⁹ Ehrenberg, cit. pag. 7.

⁶⁰ Dobro veli Rosin: Brauchen wir Zeit für die Rechtsphilosophie, Nationalökonomie und Socialwissenschaft. Erst deren Studium befähigt den Juristen wahrhaft geschichtlich zu denken, auch in den Rechtsgeichichts mehr zu sehen als eine Reihe von Tatsachen oder allenfalls eine Entwicklungsgeschichte von Rechtsformeln. Und so erst wird der Jurist befähigt Gesetzgeber zu sein... cit. pag. 391.

⁶¹ Ovu teškoću uvigjaju i najodlučniji branitelji stare osnove, vidi gore primjetbu 52. i 53. a i Rosin cit. komu nije zadaća, da se izjavi o metodi jurist. studija (pag. 191) naročito to ističe (186).

studij. Početniku ih je teže shvaćati, nego li pozitivno pravo, a ne može za nje imati ni onoga interesa, što ga ima za pozitivno pravo. Poredak predmeta u našoj naučnoj osnovi temelji se na krivom zaključku od historijskoga na pedagoški prius,⁶² a tim se dolazi do čudnovate za pravni studij vrlo nepovoljne metode: početniku se davaju teži historijski predmeti, da se djaku viših tečajeva olahkoti studij pozitivnih struka prava, koje bi početniku bilo laglje izučavati.

A za koje predmete držimo, da prirodno spadaju u početak jurističkoga studija? Uz propedeutiku pravo i državoslovnih nauka mislimo, bilo bi najzgodnije, da se prve godine predaje nacionalna ekonomija i socijologija⁶³; ove dvije discipline smatramo temeljem pa i najboljim početkom cijeloga pravo i državoslovnoga studija. Na to bi se imalo nadovezati državno pravo i kazneno pravo, pošto su te struke početnicima, što po njihovim dosadašnjim naucima, što iz života bliže a svakako zanimljivije, pa će ih baš zato ragje i laglje učiti, nego li privatno pravo.⁶⁴

⁶² Krückmann cit.

⁶³ Vidi gore zaključak zbora bečkoga fakulteta, primj. 24.

⁶⁴ Ortloff, *Die Reform des Studiums der Rechts und Staatswissenschaften* pag. 23. *Zwischenprüfung oder Zwischenzeugnis im Rechtsstudium* pag. 28 et sq. *Das Studium der Rechts und Staatswissenschaft* pag. 56, 57. Gareis, *Einführung in das Studium der Rechtswissenschaft*, osobito za nacionalnu ekonomiju, pag. 18. Stier-Somlo, *Die Ausbildung der höheren Verwaltungsbeamten* pag. 47, 61 i 77. Wach u svom *Gutachten* za XXV. deut. Juristentag ističe, da nije dobro, da se propisuje kakva maršruta, pa dodaje: *Gewiss wird die civilistische Schulung im Allgemeinen der publicistischen und wiederum die historische des dogmatischen vorangehen...* (To se je, istina, tako historijski razvilo, ali mi držimo, kako smo gore obrazložili, da to nije metodijski opravdano. Al i Wach dodaje umah:) *Aber weshalb soll nicht im ersten Semester Strafrecht oder Staatsrecht vorgetragen werden, wenn gerade die Person des Lehrers dazu auffordert. Werden doch die Staatswissenschaften mit Vorliebe in die ersten Semester verlegt.* (*Verhandlungen des XXV. deut. Juristentages II. Band* pag. 10.) Girault: *Le droit constitutionnel, qui est en quelque sorte un développement du cours d'histoire fait dans la classe de philosophie, sera facilement intelligible aux jeunes bacheliers qui saisiront également bien des notions générales sur l'histoire du droit public et sur l'organisation administrative de la France contemporaine. Le droit penal est une de parties de la science juridique aux quelles il est le plus facile d'interesser des debutants.* Girault drži, da se ima u prvoj godini uzeti i civilno pravo, akoprem za to početnici nemaju dovoljno sprema. *Nastavlja: Du moins est il possible d'attenuer cet inconvenient inevitable en revenant franchement à l'ancien system lequel d'ailleurs n'a jamais été complement abandonné dans la pratique de l'enseignement, qui consistait a expliquer en premiere annee les deux premiers livres du code. On retient beaucoup plus l'attention des etudiants de premiere année en les entretenant du mariage, du divorce, de la filiation et de la puissance paternelle qu'en leur exposant une theorie savante et abstraite de l'acte juridique.* (*Revue de l'enseignement...* 1902. vol. 43, pag. 11.)

Po našem dakle mnijenju imala bi se prilično okrenuti stara naučna osnova, kojom je uz veću ili manju slobodu slušača uregjen pravni studij u njemačkim državama, u Austriji pa i kod nas ; redovito ide naime historija pred dogmatikom, civilistika pred publicistikom. Bi li shodno bilo, da mi umah okrenemo taj stari historijski red ?

Uvjeren sam, da će se po svuda u kulturnih naroda doista okrenuti. Ali stari uvriježeni običaji pa i naučne metode drže se žilavo, — a i ne valja je na prečac promijeniti ! Historijski red disciplina u naučnoj osnovi postepeno će se, držim, mijenjati, dok ne bude udesen prema opravdanim metodijskim zahtjevima. Po gotovo ne bi bilo uputno, da mi prvi s temelja promijenimo staru naučnu osnovu na pravo i državoslovnom fakultetu i s tim dakako u savezu postojeći ispitni red. Već sam istaknuo, da nipošto ne tražim, da se u svem strogo držimo, tudjega napose austrijskoga uzora ; ali priznati će mi, ne sumnjam, svatko, da je za nas od velike znamenitosti, da nam osnova juridičkoga studija ostane u bitnosti jednaka sa osnovama, kojih se drže visoke pravne škole bližih naroda veće kulture, a napose austrijski pravo i državoslovni fakulteti. Ne smijemo se radikalnom reformom juridičkoga študija odviše od njih udaljiti ; bilo bi to na užtrb napretka pravne nauke, u našoj domovini.

U okviru stare osnove sa historijskim strukama u početku mogao bi predložiti samo malene promjene, da se shodnije udesi uvod u pravni studij. Najbolje bi, držim, bilo, da se pravna propedeutika spoji sa predavanjem povjesti i institucija rim. prava, tako da bi akademijski učitelj, prije nego li začme sa rimskim pravom, uveo slušače u studij pravo i državoslovnih nauka u opće i to se samo kratkim uvodom od nekoliko sati, već cijelom sustavnom propedeutikom. Stari uzor imademo za to u Puchtinov enciklopediji kao uvod u institucije, rimskoga prava.⁶⁵ Nego uz postojeći u naš ispitni sustav ne dade se ni to potpuno provesti. Naši naime slušači imadu već poslije II. semestra položiti I. pravno historijski ispit. (Samo za slušače, koji nisu ugarsko hrvatski državljani dozvoljen je naredbenim putem na osnovu sveučilišnoga zakona jedinstveni historijski državni ispit poslije 4 semestra, kako je prije bio kod nas propisan i kako danas postoji u Austriji i u Bavarskoj). Predmetom toga državnoga ispita jesu i institucije rimskoga prava. Kada bi profesor toga predmeta najprije predavao propedeutiku u razloženom smislu, potrošio bi na nju najmanje pol prvoga semestra, tako da bi mu ostalo premalo vremena za povijest i institucije rimskoga prava, iz kojih imadu slušači već poslije drugoga semestra polagati ispit.

⁶⁵ Puchta, Encyklopaedie als Einleitung in die Institutionen Vorlesungen Leipzig-Berlin 1825. Kasnije izdanje Puchta (Krüger), Geschichte des Rechtes bei dem röm. Volk. Mit einer Einleitung in die Rechtswissenschaft Trebalo bi, držim, tu Puchtinu enciklopediju proširiti.

Uz naša dva historijska ispita za slušače pravo- i državoslovnoga fakulteta može se propedeutika predavati samo usporedo sa institucijama rimskoga prava. Drugo je dakako pitanje, ne bi li bolje bilo, da se promijeni taj ispitni red, pa da se vratimo starom sustavu sa jedinstvenim historijskim spitom poslije četvrtoga ili možda poslije trećega semestra (kao što u Bavarskoj, a u najnovije vrijeme dozvoljava se i u Austriji). Ne namjeravam ovdje raspraviti i to velevažno pitanje, izjaviti ću za sada samo, da je po mom uvjerenju bolji jedinstveni, nego li raskomadani pravno-historijski ispit, kako kod nas postoji.

Dok postoji naš ispitni red ne mogu drugo predložiti, nego da se namjesto današnje neobligatne enciklopedije uvede obligatna disciplina pod imenom uvod u pravo- i državoslovne nauke, koji se imade slušati u prvom semestru prve godine.⁶⁶

II.

Najviše udara reformatorna struja na rimsko pravo, koje zauzima u staroj naučnoj osnovi gospodujući položaj. U Njemačkoj stalo se povodom novoga gragjanskoga zakona osobito živahno raspravljati, kako da se sada odredi položaj rimskoga prava u juridičkom studiju; potaknuto je napose pitanje, imade li ostati stari dogmatski kolegij pandekata. Mnijenja razilaze se silno. Jedni traže, da se taj stari balast posve napusti —, drugi ne dadu unatoč novom gragjanskom zakonu niti taknuti staru poziciju rimskoga prava. Ali imade dakako mnogo odličnih zagovaratelja rimskoga prava, koji priznavaju potrebu, da mu se studij ograniči i predavanja prema novim prilikama udese.⁶⁷

Nego nije nipošto prijevor o nauci rimskog prava ograničen na Njemačku, nalazimo ga više manje posvuda, gdje se ono uči, a napose — bar koliko je meni poznato, u Austriji, Francuskoj, Belgiji i u Italiji. Puštivši s vida posebne prilike, nastale u Njemačkoj uslijed uvedenja novoga

⁶⁶ Danas se predaje u nas enciklopedija 3 sata. To je, držim, premalo za potpunu propedeutiku; treba u obzir uzeti, da razjašnjavanje početnicima traži mnogo vremena. Bierma n n cit. takogjer ističe, da su 3 sata premalo. (Deut. Jurist. Zeitung 1897., pag. 272.) Blume cit. spominje, da se je na eisenasškoj konferenciji mislilo u tu svrhu na kolegij od 8 sati. (Deut. Juristen Zeitung 1896, pog. 290.) Ortloff traži 6 sati.

⁶⁷ Općenite izjave o tom prijevoru u Njemačkoj vidi u Emil Friedberg, Die künftige Gestaltung des deut. Rechtsstudiums etc. pag. 9. i slijed. i Lenel, Das bürgerlich Gesetzbuch und das Studium des röm. Rechtes. Strassburg 1896., pag. 2. i slijed.; Wenger, Die Stellung des öffentlichen röm. Rechts im Universitätsunterrichte, Wien 1907, pag. 5. Vidi i njegovo predavanje Römische und antike Rechtsgeschichte 1905, pag. 11.

gragjanskoga zakona — navest ću najvažnije i najopćenitije prigovore proti nauci rimskoga prava.

Budi najprije istaknuto, da ima rim. pravo odrešitih protivnika, koji tvrde, da nije opravdan studij, a pogotovo da je štetan za nauku dominirajući položaj toga tudjega, mrtvoga prava, te balzamovane lešine.⁶⁸

Navest ću iz njihovoga tabora osobito oštru izjavu Franceza Lamberta, koji doduše priznaje veliku znamenitost historije rim. prava ali veli, da je ono kao pozitivno pravo hrpa gluposti, a corpus-juris civilis da je sonambula, ili baba vračara u karte (la tireuse des cartes), da ga je praznovjerje naših pregja učinilo orugjem juridičke čarolije.⁶⁹ Prigovara se rim. pravu, da je u protuslovlju sa novim kulturnim i pravnim razvitkom, pa mu neki spočitavaju, da je neprijatelj socijalnih i političkih ideala našega vremena, da je autoritativno i tiransko.⁷⁰ Drugi opet samo upozoruju, da rim. pravo i romanitičko mišljenje u opće nije u skladu sa mnogim novim pravnim nazorima i granama modernoga pozitivnoga prava.⁷¹ Napose se ističe individualistički, antisocijalni duh rim. prava. Navodim primjerice izjavu talijanskoga pravnika Salviola, koji želi, da se u opće izbaci rimsko pravo kao

⁶⁸ Ernst Fuchs, Schreibjustiz und Richterkönigthum napose pag. 37. i slijed. Picard u citiranom djelu veli medju ostalim: C^o est (droit Romain) un musee des antiques, un cimetiére juridique. Quantité des ses conceptions concretes ne correspondent plus aux nôtres et gênent celles-ci, quand elles ne les discréditent pas injustement par la manie des professeurs de proclamer sa supériorité et de lui attribuer un caractère en quelque sorte sacré et irréductible. Les érudits y mettent une obstination maniaque qui constitue à la fois un phénomène d'atavisme tres curieux et un cas d'automorphisme cérébral, un façon routinière et mécanique de „penser droit“ a la romaine Etrange domination qui pénètre dans le foyer cérébral, y étouffe la reflexion, éteint la clairvoyance personnelle, et les remplace par des ressorts reflexes. Il y a gens „romanifeés“; C^o est un neuropathisme special. Le droit pur pag. 461. i 462.

⁶⁹ Lambert, Etudes de droit commun legislatif ou de droit civil comparé. Paris pag. 867. i 892. Leonhard, Studien zur Erläuterung des bürgerlichen Rechts 17 Heft. Stimmen der Auslandes über die Zukunft der Rechtswissenschaft, pag. 4.

⁷⁰ Le droit Romain est en antagonisme avec les moers et les tendances renovatrices, et plus fraternelles, contemporaines. Il avait le culte opiniâtre du droit acquis. Il était autoritaire et tyranique; c'est pour quoi l' Eglise l' a tant aime: Ecclesia vivit lege romana. Picard cit. pag. 462.

⁷¹ Tako primjerice profesor Liszt proti obrazloženju osnove pruskoga zakona, gdje se traži die Durchdringung des ganzen Rechtsstudiums mit der Methode der röm. Rechts; on veli: ... mit der ganzen Einseitigkeit unserer beschränkten romanistischen Denkweise, der die ganze Entwicklung unseres oeff. Rechts unbekannt geblieben ist. Für die Anwendung unserer socialpolitischen Gesetze, oder für unser strafrechtliches Verfahren oder für unser Kolonialrecht ist die Methode der röm. Rechts absolut unbrauchbar Deut. Jur. Zeitung 1902, pag. 129. Profesor Rosin takogjer proti istoj osnovi prigovara osobito zapostavljanje njemačkoga privatnoga prava — ali takogjer modernoga upravnoga prava, osiguranja radnika i t. d. Deut. Juristen Zeitung. 1902 pag. 84.

elemenat pozitivnoga prava. „Rimsko je pravo po svom biću — veli Salvioli — pravo držatelja robova. Ono ne pozna socijalnoga ideala, već samo opreke interesa, u kojima nadvagjuje uvijek interes opreznih ljudi, koji poznavaju zakone, jednom riječi interes jačih. To je pravo, koje stvara neizgladivu opreku između bogatih i siromašnih, zaludu u njem tražimo ishodište za organizaciju radnje, jer je ropstvo temelj rimskoga gospodarstva. Rimsko je pravo otvoren neprijatelj klasa bez posjeda i radnika.⁷³ Spomenut ću još to, da imade odlučnih prijatelja rim. prava kao sredstva jurističke naobrazbe, koji ipak ističu, da mu je slaba strana asocijalni duh; rimsko privatno pravo, vele, čisto je egoistično.⁷³

Nego u novom pokretu za reformu jurističkog studija traži se i ograničenje studija rimskoga prava — a da mu se i ne prigovara nutarnjoj vrijednosti, traži se redukcija i to n jčešće svih pravnohistorijskih struka u opće (računajući ovamo u Njemačkoj i u Austriji i kanon. pravo); zahtijeva se gdjekada redukcija studija civilistike u opće — rimske i moderne — u tu svrhu, da se učini više mjesta državopravnim strukama i nacionalnoj ekonomiji prema modernom razvitku tih grana nauke, prema njihovoj silnoj znamenitosti u savremenom životu kulturnih naroda.⁷⁴

Toliko o prigovorima proti rim. pravu. Nego ističem naročito, da nipošto ne mislim da sam tim i približno sve iscrpao, samo sam naveo od poznatih mi prigovora, što držim, da je najvažnije i za reformatorni pokret najkarakternije.

Sada nešto iz protivnog tabora. Ne ću pokušati ni to, da prikazem potpunu sliku obrane rimskog prava kao odlične discipline jurističkoga studija. Općenito budi rečeno, da ju brane najodličniji stručnjaci, i te kako umno osobito u Njemačkoj; nije to čudo, jer su Nijemci po nauci rimskoga prava došli u civilistici do nespornoga prvenstva među kulturnim narodima, a uvedenjem novoga građanskog zakona postalo je tamo najaktuelnije pitanje studija rimskog prava u budućnosti.

⁷³ Salvioli, *I defetti sociali del codice civile (italiano) in relazione alle classi non abbienti ed operarie*. Palermo 1891. pag. 10. i 11. Leonhard, *Studien zur Erläuterung...*, pag. 4.

⁷⁴ Ehrenberg: Neben einem wunderbaren bon sens, einem hochgesteigerten Verständniss für der Bedürfnisse der Verkehrs, neben einer feinen Durchführung, ja Vergeistigung der juristischen Technik, die zu einer fast wie ein Uhrwerk wirkenden Handhabung der wissenschaftlichen Methode führt — neben allen diesen Lichseiten fehlen doch auch die Schatten nicht: vor allen die wesentlich individualistische Auffassung aller wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Interessenkonflikte, die asoziale Natur des röm. Rechtes und der röm. Rechtswissenschaft.

Die deut. Rechtsgeschichte und die jur. Bildung, Leipzig 1894. pag. 29. Vidi: Gareis, Ueber die Einführung in das Studium der Rechtswissenschaft, pag. 11.

⁷⁴ Vidi gore primjedbu 6 i druge.

Evo, što prilično općenito naglasuju branitelji rimskog prava. Prava vrijednost za jurističku naobrazbu jest u naravi vrela rim. prava i u odnosu njihovom prema romanističkoj nauci. Corpus juris civilis nije poput modernih kodeksa sistematska zbirka apstraktnih pravila. Najznamenitiji mu dio digesta seu pandectae sadržava množinu fragmenata iz r'im. juridičke literature iz spisa najženijalnijih pravnika, što ih je ikada bilo, najženijalnih ne kao teoretičara već kao praktičara. Pretežno je to kazuistika, riješenje konkretnih slučajeva, tako da nam se pruža rek bi pravo u životu, jurista ga može učiti, kako se uči naravnoslovlje eksperimentima. A to su baš majstorska riješenja. Ne samo pogledom na to, kako se tumače i upotrebljavaju postojeći od prije *leges*, *senatusconsulta*, *edicta magistratum* i *rescripta principum*; nada sve su majstorska riješenja i u pitanjima, koja prelaze područje uređeno općenitim propisima — a to je bilo u rimskom privatnom pravu daleko pretežno područje, gdje su bila vrela za rješavanje jedino *aequitas*, *bona fides* i *utilitas publica*. Pače gdjekada najvećom spretnošću — ako to očito pravednost zahtjeva — riješavaju rimski pravници konkretne slučajeve i proti postojećem pravu. Uzme li se sve to u obzir, pa još i ženijalno prikazivanje te koncizan jezik, to će rimski pravnici, veli jedan njemački pisac, ostati za nedogledno vrijeme prvi i najveći na svijetu. Pa dodaje: blago, što su nam ga ostavili u svojim spisima, ako i jesu samo fragmenta i gdje kada iskvarena, blago to ne dade se riječima zorno prikazati kao ni ljepota Sikstine ili homerskih pjesama. Proučavanje tih vrela od neprocjenjive je vrijednosti za jurističku naobrazbu.

Uz to treba u obzir uzeti, da romanističku teoriju nisu stvorili rimski juriste već na osnovu onih vrela romanistička nauka počam od srednjega vijeka tečajem stoljeća do najnovijih vremena. Tek novija nauka stvorila je iz one kazuistike teoriju; pojmove, s kojim su operirali Rimljani, svela je pod općenitije pojmove i tako uredila cijeli onaj ogromni materijal. U kratko novija je nauka, navlastito njemačka, sagradila sistem rim. prava.

Ovaj osobiti odnos izmeđju vrela rim. prava i teorije od velike je znamenitosti za obuku u pravu. Djak naime čitajući vrela rim. prava nalazi u njima vrlo rijetko teoretske zasade, koje čita u modernim knjigama o rimskom pravu i sluša na predavanjima — on nalazi u vrelima redovito samo praktične konzekvencije onih zasada. Ovo ga opet sili, da sam o tom logičnom savezu razmišlja i tako temeljito proučava znamenovanje općih zasada teorije. Toga ne može pružiti ni približno djaku izučavanje nijednoga modernoga prava.⁷⁵

⁷⁵ Lenel, *Das bürgerliche Gesetzbuch*, pag. 12. i slijed. Bülow, *Ueber die Bedeutung des Studiums der röm. Rechtsquellen für den jetzigen Rechtsunterricht* (*Das Recht* 1902, No 16—17, pag. 402. i slijed. Ignotus, *Der neue Plan...*, pag. 11 i slijed.

I u Italiji našlo se izvrsnih branitelja rimskog prava. Navodim raspravu profesora Zocco-Rosa, publiciranu u Leonardovim Studien zur Erläuterung des bürgerlichen Rechtes. Autor ističe proti rimskom pravu prigovore, koje smo već spomenuli, pa ih vješto pobija. Ističem napose njegovo mnijenje, da se rim. pravo nipošto ne protivi idealima našega vremena, kako se u opće ne protivi nikakvim jurističkim i zakonodavnim idealima; nasuprot historija rim. prava nas uči, da se je ono uvijek razvijalo i popravljalo u skladu sa gospodarstvenim prilikama i socijalnim idealima. Lagano prirodnim načinom izvedeni su u rim. pravu veliki prevrati, tako da njegova historija pruža uzorni primjer promjene, reforme prava, koja lagano dozrijeva. Rimsko se pravo ne protivi modernim idealima, ono ih samo ublažuje. Nepravедno mu se spočitava, da je neprijatelj radnika i da smeta organizaciji radnje. Povijest nas uči, da je rim. pravo računalo sa savremenim mu gospodarstvenim prilikama; radnici po zvanju nisu u vrijeme njegova razvitka došli do znamenitosti, što ju danas imaju, za to se nije mogla razviti opsežna organizacija radnje — to je moderni ideal, koji se samo danas može realizovati modernim zakonima, rimsko im pravo ne će smetati, kako nije smetalo mnogim drugim novim zakonima.⁷⁶

U Francuza ustao je za rimsko pravo u najnovije vrijeme profesor Esmein malenim člankom u Revue internationale de l'enseignement. Vrijedno je napose istaknuti, da se Esmein poziva na faktum, da su kurzovi rimskog prava na većim fakultetima (Paris, Lyon, Bordeaux) puni, akoprem je dekretom od 4. augusta 1905. stavljeno slušačima na volju, da mogu mjesto trećega semestra rim. prava slušati megjunarodno pravo.⁷⁷

Nema sumnje, o naučnoj vrijednosti rim. prava za modernu jurisprudenciju a napose za pravni studij sudi se vrlo različito. I ne gledeći na skrajne radikale te s druge strane skrajne konzervativce, razilaze se mnijenja stručnjaka, koji o tom posve hladno i objektivno raspravljaju. Razvila se borba oko rimskoga prava, al bi se usudili ustvrditi, da je nešto pretjerao glasoviti romanista Otto Lenel, kada je u svom rektorskom govoru, držanom prije desetak godina rekao, da nauka rimskog prava gleda u oči borbi za svoj opstanak.⁷⁸ Ne radi se tu o borbi za opstanak, već o borbi za domirajući položaj u jurisprudenciji i napose u naučnoj osnovi. Mislim, da mi se ne će

⁷⁶ Leonhard, Studien zur Erläuterung des bürg. Rechts. — Stimmen des Auslandes, über die Zukunft der Rechtswissenschaft. — Zocco-Rosa, Vom Beruf unserer Zeit für die Pflege der röm. Rechtsgeschichte, osobito pag. 16. i 21.

⁷⁷ A. Esmein, Quelques mots sur l'enseignement du droit Romain, Revue internationale de l'enseignement 1907., tome 53., pag. 18.

⁷⁸ Dr. Otto Lenel, Rede zum Antritt des Rectorats..... Strassburg 1896.

prigovoriti, da sam se upustio u proricanje, ako izjavim svoje skromno mnijenje, da rimsko pravo ne će doduše zadržati svoga gospodujućega položaja u nauci, u kom se nalazilo do najnovijih vremena, al da će trajno ostati važni elemenat jurističke obuke. Do staroga svoga položaja došlo je rim. pravo ne samo radi svoje unutarnje vrijednosti, već historijskim razvitkom jurisprudencije i pravnih škola u Evropi. Pravna nauka počela je sa rimskim pravom, ostale su se grane tek kasnije razvile i pridolazile k njemu; ono je ostalo matica jurističke obuke. Danas dolaze do sve to odličnijega položaja u nauci moderno privatno i javno pravo te nacionalna ekonomija; moderne struke zasjenjuju sve to više dosadašnji sjaj nauke rim. prava i traže odličnije mjesto, više vremena u pravnom studiju. Zahtjev je to, držimo, posve opravdan, komu će se sigurno s vremenom i potpuno zadovoljiti, pa u koliko se vremenostudija ne produlji, ići će to na račun starijih struka, dakle i na račun rimskoga prava, kojemu stara osnova posvećuje najviše vremena.

Nego ima i drugi razlog, s kojega nije opravdano po mom mnijenju, da se ostavi rimsko pravo u svom dosadašnjem dominirajućem položaju. Nije opravdano, da se mladi pravnici odgajaju — kao što primjerice kod nas pune 2 godine mal ne samo rim. pravom, nije opravdano, da mi ovako odgajamo pomladak pravnika i državnika, koji bi imali voditi narod u različitim strujama modernoga političkoga i socijalnoga života. Profesor Zocco-Rosa veli, da rimsko pravo ne će smetati, da se uvedu zakoni prema modernim socijalnim i političkim idealima, ono im se ne protivi, već ih samo ublažuje. Ali mi pitamo, je li pravo, da odgajamo mlade pravnike najviše duševnom hranom, koja ih otugjuje modernima težnjama, tako da ih iz studija na pravo-državoslovnom fakultetu jedva i poznadu, a ostaju zadojeni posve protivnim duhom antisocijalnoga i individualističkoga rim. prava. Ne samo prijatelji već i protivnici modernih struja društvenoga života moraju osuditi pretjeranu romanističku obuku na štetu drugih disciplina. Prvi će kazati, ovako se ne odgaja naraštaj, koji ima realizovati naše ekonomske i političke ideale, koji ima provesti reforme, koje mi tražimo. A razboriti protivnici će takogjer tražiti, da mladi pravnici valjano upoznadu te nove struje, reforme, koje se traže i njihov zamašaj. Pravo veli Gareis u svom rektorskom govoru o uvodu u pravni studij: pravnici, koji bi se jednostrano bavili rimskim privatnim pravom, teško bi shvaćali pitanja socijalne reforme; tako naobraženi pravnici ne bi bili dorasli socijalnim zadaćama našega vremena, pače ne bi bili potpuno dorasli ni teoretski naobraženim vogjama socijalističkih stranaka.⁷⁹

⁷⁹ Karl Gareis, *Über die Einführung in das Studium der Rechtswissenschaft, Rede*..... So erscheint das röm. Recht uns als unsozial als rein egoistisch, nur das Leben des Einzelnen nebeneinander, nicht für einander

Dakle ne odviše rimskog prava. Ali nužno je svakako, da ono ostane i nadalje u umjerenim granicama elementom jurističke naobrazbe, jer će ono trajno zauzimati odlično mjesto u našoj nauci, ne samo radi svoje unutarnje vrijednosti već još više za to jer su — kako je dobro jednom zgodom istaknuo profesor u Palermu Riccobono — elementi latinske civilizacije pretežni u modernom svijetu.⁸⁰

Studij rim. prava ograničen je u novije vrijeme, što ja znadem, u Njemačkoj i Francuskoj. U Njemačkoj moralo je uvedenjem novoga građanskoga zakona nastati praktično pitanje, što će biti sa velikim pandektarnim kolegijem, koji je bio središte civilističke obuke, pa se o tom u javnosti dosta raspravljalo. Velike njemačke države riješile su to pitanje većinom tako, da je otpao stari pandektarni kolegij, a na njegovo mjesto došla predavanja o novom njemačkom građanskom zakoniku.⁸¹ U Francuskoj bilo je od god.

regelnd, und die einseitige Beschäftigung mit den röm. Privatrecht würde alsdann zur Folge haben, dass das Verständniss für die Fragen der sozialen Reform ungemein erschwert würde, dass die gebildeten Juristen nicht den sozialen Aufgaben unserer Zeit, ja nicht den theoretisch gebildeten Sozialistenführern stets und vollkommen gewachsen sein würden. Pag. 14.

⁸⁰ Il diritto romano s'è imposto, e s'impone non solo per la qualità singolari del suo contenuto, non solo per la tecnica elegante, dovuta alla elaborazione dei giureconsulti, che da varii elementi, con arte magnifica soppero creare la scienza del diritto; ma esso s'impone più ancora per il fatto che gli elementi della civiltà latina sono nel mondo preponderanti. Omaggio al professore Ottone Lenel, po Leonhard, Studien.... pag. 33., prim. 1.

⁸¹ Za kraljevinu Prusku naredbom ministarstva pravosugja od 18. siječnja 1897. glede I. jurist. ispita. Uvod joj glasi: Der Abschluss des bürg. Gesetzbuches macht eine veränderte Einrichtung des Rechtsstudiums und der dadurch bedingten ersten jurist. Prüfung nötig: es kommt darauf an, das deutsche bürgerliche Recht in den Mittelpunkt des Unterrichts zu stellen, so dass es im Lehrplan der Universitäten die Bedeutung gewinnt, welche gegenwärtig den beiden Vorlesungen über Pandekten und über deutsches Privatrecht eingeräumt ist... An Stelle der bisherigen Vorlesungen über Jur. Encyklopaedie, röm. Rechtsgeschichte, Institutionen des röm. Rechts, Pandekten, deut. Rechtsgeschichts, deut. Privatrecht, preussischer Landrecht, rhein-französisches Recht treten folgende Vorlesungen: Einführung in die Rechtswissenschaft, röm. Rechtsgeschichte und System der röm. Privatrechts, deutsche Rechtsgeschichte und Grundzüge der deut. Privatrechts, deut. bürgerliches Recht in eingehender dogmengeschichtlichen Entwicklung und Uebersicht über die Rechtentwicklung in Preussen mit Rücksicht auf die einzelnen Landesteile. Daude und Wolf, Die Ordnung des Rechtsstudiums... Halle a. S. 1903., pag. 70. i 71. Za Elsass-Lothringen (sveučilište Strassburg) naredba namjesnika glede prvoga jurist. ispita od 14. travnja 1898. stavlja takogjer mjesto pandekata predavanja o njem. građan. zakonu. Ibidem pag. 14. U naredbi kralj. bavarskih ministarstva za pravosugje, unutarnje poslove, za crkvene i školske poslove te financije od 6. srpnja 1899. veli se: Die Vorlesung über das bürgerliche Recht soll in der Regel innerhalb des ersten Hälfte des dem Rechtsstudium gewidmeten Zeitraums gehört werden. Ihr kommt in Zukunft die Bedeutung, die bisher den

1804. do 1852. obligatno slušanje rimskoga prava tečajem 2 semestra god. 1853. prošireno je na 4 semestra a godine 1895. reducirano na 3 semestra, konačno je dekretom od 4. augusta 1905. opet reducirano rimsko pravo tako, da su propisana kao obligatna 2 semestra, dočim se za treći semestar stavlja na volju slušačima, da mogu mjesto rimskog pravo slušati megjunarodno pravo.⁸³

Neznatnu redukciju rimskoga prava predlaže profesorski zbor bečkoga pravo- i državoslovnog fakulteta. Naredbom ces. kr. ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 24. prosinca 1894. propisano je obligatnih 20 sati rimskoga prava (razdijeljeno na 2 il 3 semestra) a profesorski zbor predlaže redukciju na 18 sati.⁸⁴

U nas bila su prije sveučilišt. zakona od 1894. za slušače prava obligatna kolegija iz institucija i povijesti rim. prava sa rimskim civilnim procesom te pandekata, ukupno 16 sati tečajem prva 4 semestra prije historijskoga državnoga ispita, posve po austrijskom sustavu. Na osnovu citiranoga novoga zakona podvostručen je broj obligatnih sati rimskoga prava, tako da slušači prvoga tečaja imadu slušati povijest i institucije rimskoga prava sa rimskim civilnim procesom oba semestra po 8 sati, a isto tako slušači drugoga tečaja pandektarno pravo, dakle 4 semestra rimsko pravo ukupno sa obligatna 32 sata. Uzmemo li još u obzir, da su na prvom historijskom državnom ispitu posebni predmeti povijest i institucije rim. prava, a na drugom pandektarno pravo, to moramo doista priznati, da je naša obuka pretjerano romanistička. Za nas vrijede potpuno prigovori, koje smo gore istaknuli profi takovoj obuci tim više, jer je to baš početak pravnoga studija, koji ostavlja najdublje utiske; ⁸⁵ naš pravnik, koji je savjesno učio prve dvije godine i položio oba pravna povjesna državna ispita, ostat će za cijela života pretežno zaokupljen načelima rimskog prava. To pako doista ne možemo danas smatrati povoljnim uspjehom jurističke obuke.

Valja sa hvalom priznati, da je u nas poslije novoga sveučilišnoga zakona mnogo učinjeno. da se zadovolji potrebama vremena prama novijem razvitku pravo- i državoslovnih nauka. Uvedena je posebna katedra za upravnu nauku, upravno pravo, druga katedra za opće građansko pravo, posebna katedra

beiden Vorlesungen über die Pandekten und über das deutsche Privatrecht eingeräumt war. Ibidem pag. 13. i 14. U ispitnom redu za kraljevinu Saksonsku, odobrenom naredbom kralj. ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 19. siječnja i 21. veljače 1889. — veli se, da se kandidati imadu iskazati, da su slušali megju ostalim: Die Grundlehren der Pandekten als romanistische Einführung in das heutige bürgerliche Recht. Ibidem pag. 109.

⁸² La réforme de la licence en droit (Rapport approuvé par la faculté de droit de Paris) Revue internationale de l'enseignement, god. 1904. tome 48., pag. 29.

⁸³ Vidi primjedbu 77.

⁸⁴ Vidi primjedbu 24.

⁸⁵ Sporedi Sperl cit. (primjedba 47.).

za financijalnu znanost i pravo te za socijologiju i kriminalistiku. Tim se ne mogu podičiti mnoga sveučilišta u najnaprednijim državama.⁸⁶ Ali se uz staru naučnu osnovu ne mogu slušači pravo okoristiti slušanjem modernih struka. U prvoj polovici studija djak je posve zaokupljen rim. pravom i drugim historijskim strukama (rim. prava 32 sata kanonsko pravo 16 sati, pravna historija i hrvatsko ugarsko privatno pravo 16 sati, jedan kolegij iz hrvatske historije redovito 5 sati), pa ako i ostane vremena za slušanje drugih predmeta, slabo od toga korist djaku poprečna dara i marljivosti, kada ga čeka poslije svakoga drugoga semestra historijski ispit. Slušanje velike većine modernih kolegija mora se ostaviti za kašnje semestre, od kuda za obuku vrlo nepovoljna posljedica, da su djaci u drugoj polovici studija preterećeni prevelikim brojem obligatnih sati. Tu treba svakako promjene. Morati će se reducirati rimsko pravo. Ali to je u najužem savezu sa ispitnim redom; dok se polažu dva historijska ispita, jedan sa institucijama drugi sa pandektima kao posebnim ispitnim predmetima — ne će se moći reducirati predavanja rimskoga prava. Promjena naučne osnove u tom smjeru ne može se provesti bez promjene našega ispitnoga reda.

III.

Nova reformatorna struja nije prijatna ni ostalim pravno historijskim strukama, kako se predavaju na visokim pravnim školama kulturnih naroda. Čuju se pače glasovi, da bi se pravna historija imala izbaciti iz juridičkih fakulteta, jer da spada po prirodi svojoj na filozofski fakultet.⁸⁷ Nego najviše traži se samo redukcija discipline, pa je u novije vrijeme i provedena na talijanskim i francuskim juridičkim fakultetima. U Italiji uvedena god. 1875. talijanska pravna historija kao posebna disciplina na juridičkim fakultetima a godine 1885. proširena su njezina predavanja na dvije obligatne godine, al su novim regulamentom 1903. reducirana opet na jednu godinu. U Francuskoj propisana je god. 1880. francuska pravna historija, kao obligatni predmet tečajem dva semestra, al je već godine 1885. reducirana na jedan semestar pošto je proširen studij modernoga gragjanskoga prava na 3 godine i uveden jedan semestralni kolegij ustavnog prava.⁸⁸

⁸⁶ Stier-Somlo se tuži: Im Ausland giebt es seit vielen Jahren Lehrstühle für Soziologie, im Deutschland nicht einen einzigen, und selbst Vorlesungen hierüber finden äusserst selten statt. Die Ausbildung..., pag. 33.

⁸⁷ Ferdinand Schmid: historičke discipline su „Platzräuber“ — i, koje treba izbaciti iz juridičkoga fakulteta i staviti u filozofski. U Gellersovom: Zentralblatt für die juiistische Praxis XXV. pag. 328. Wenger, Die Stellung der öffen. röm. Rechts pag. 24., prim. 2.

⁸⁸ Pasquale del Giudice, La funzione e i limiti della storia del diritto nell' insegnamento academico. Atti del congresso internazionale di scienze storiche (Roma 1—9 Aprile 1903.) Roma 1904. Vol. IX. pag. 50. i slijed.

Osobito se ističe zahtjev, da se ograniči predavanje pravne historije na novija vremena, da se ona udese kao propedeutika u moderno pravo. Tako napose i u predlozima profesorskog zbora bečkoga fakulteta, u koliko su nam poznati iz novina.⁸⁹

Držimo, da ta struja proti pravnoj historiji nije opravdana. Historijske struke nisu zgodne po našem mnijenju za uvod u pravni studij — o tom smo već govorili, ovdje nam je nešto drugo naglasiti. Pravna historija od tolike je znamenitosti za temeljitu jurističku naobrazbu, da je nužno, da se u punoj mjeri kultivira na pravnim fakultetima. Ograničivati povijest na novija vremena, na propedeutiku modernoga prava, znači posve ju skučiti u službi dogmatike, znači priznavati joj samo toliko vrijednosti za naobrazbu pravnika, koliko služi razumijevanju pozitivnoga prava. Već sam istaknuo da historija imade i osim toga svoju samostalnu od dogmatike neovisnu zadaću i prema tomu svoju višu naučnu vrijednost. Pravna historija kao samostalna disciplina ide za tim ciljem, da prikaže, kako se pravo razvija u narodnom životu od najstarijih vremena, dokle siže luč historije, pa do današnjega dana, ona treba da prikaže, kako su različiti faktori socijalni, ekonomski i politički utjecali na razvitak prava, kako se ono razvija u savezu sa cjelokupnim životom naroda.⁹⁰

To je ideal za kojim treba da ide pravna historija i što više mu se približuje, tim bolje zadovoljuje svojoj pravoj naučnoj svrsi. Ovakova pravna historija jest i samostalni i velevažni elemenat opće jurističke naobrazbe, ona joj pače daje pravi naučni karakter. Nije naime nipošto dovoljno, da pravnik pozna postojeće pravo i da znade toliko historije, koliko mu treba za razumijevanje i valjanu aplikaciju postojećih pravnih ustanova, već on treba da dublje pronikne u prirodu prava proučivši i kako ono postaje, kako se ovo razvija kao grana kulturnoga života naroda ; tako će i bolje upoznati funkcioniranje prava u društvenom životu. Valja napose u obzir uzeti, da pravniku treba i znanstvene spremne, da može valjano kritizovati postojeće pravo i ako ustreba uspješno sudjelovati kod promjene pozitivnoga prava. Tu je od najveće koristi pravna historijska naobrazba. Pravna povijest na ime uči, kakove su institucije postojale uz odregjene kulturne prilike i kako su te institucije utjecale na narodni život, ona uči napose i to, da li je dobro djelovalo pravo, što je eventualno nametnuto narodu il što ga je od drugoga recipirao.⁹¹ U kratko ona je najbolja škola za legislativu ; kada se radi o tom

⁸⁹ Vidi gore primjedbu 24. Zatim W e n g e r Die Stellung des offent. röm. Rechts... pag. 6. L ö f f l e r, Die Reform der jurid. Studien, Neue freie Presse, 22. Februar 1907. P e t r i, Zur Reform der jurist. Vorbildung, Berlin osobito pag. 18.

⁹⁰ Citirana E h r e n b e r g o v a rasprava. B l u m e Deut. Juristen Zeit. 1896. Sv. 455. Kratko ali posve dobro P a s q u a l e del Giudice u raspravi citiranoj dolje u primjedbi 92.

⁹¹ Za komparativnu pravnu historiju ističe to K o h l e r, Das chinesisches Strafrecht, pag. 1. Dr. Franjo S p e v e c, Ženitbeno imovinsko pravo, 1888., pag. VIII.

da se stvori nova pravna uredba, nije često dovoljno životno iskustvo najiskusnijih i najmudrijih ljudi, već treba iskustvo od stoljeća, a to nam može dati jedino pravna historija, koja kroz stoljeća prati pravni razvitak naroda.

S tih razloga držimo, da nije opravdana reformatorna struja protiv pravnoj historiji, pa se možemo pozvati na mnijenje vrsnih stručnjaka, koji su sabrani na internacionalnom kongresu za historijske nauke mjeseca travnja 1903. u Rimu, stvorili jednoglasno zaključak, da se na evropskim fakultetima ne bi reduciralo predavanje pravne historije.⁹²

Naša naukovna osnova odlikuje se glede pravne historije osobitošću, koju bi drugdje zaludu tražili; dočim se na visokim pravnim školama drugih kulturnih država evropskoga kontinenta drže posebna obliगतna kolegija iz domaće pravne historije,⁹³ kod nas je propisana opća pravna historija, a nigdje se u propisima ni ne spominje posebni

⁹² Zaključak glasi: La Sezione giuridica del Congresso storico fa voti che gli insegnamenti storici non siano diminuiti nelle Facoltà europee, e che particolarmente in Italia sia restituito il posto che avevano recentemente la Storia del diritto romano, quella del diritto italiano e il diritto ecclesiastico. Atti del Congresso, vol. IX., pag. XIX.

Pasquale del Giudice u navedenom svom članku popraćuje ovako taj zaključak: Il Congresso storico internazionale, ritenuta la grande utilità degli studi storici e, in particolare, della cattedra speciale di Storia del diritto per le scienze giuridiche e politiche, sia come mezzo di cultura generale, sia pel sussidio che porge alla perfetta conoscenza del diritto vigente, fa voto, che a questo insegnamento sia data una durata adeguata alla sua natura ed alla sua importanza di disciplina costitutiva, nei programmi delle facoltà giuridiche. Atti del Congresso..... vol. IX., pag. 52 in fine.

⁹³ U Austriji propisana su zakonom uz rimsko i kanonsko pravo slijedeća pravno-historijska kolegija: njemačko pravo (t. j. povijest pravnih vrela i javnoga prava te povijest i sistem prava privatnoga) i austrijska državna povijest (povijest državnoga razvitka i javnoga prava). Te su discipline i predmeti historijskoga državnoga ispita. (Zakon od 20. travnja 1893.) § 4. I.) Naredba ministarstva bogoštovlja i nastave od 24. prosinca 1893. br. 204. ustanovljuje naročito, da se imade na univerzitetima, gdje je to potrebno, u austrijskoj pravnoj povijesti uzeti osobiti obzir na pravni razvitak u dotičnim zemljama (§ 4.). Ista naredba odreguje, da se valja po mogućnosti pobrinuti za predavanje o komparativnoj jurisprudenciji. Što se pako tiče predavanja o poljskom pravu na sveučilištu krakovskom i lavovskom, da imadu ostati na snazi dosadašnje ustanove (§ 9. in fine). Na krakovskom sveučilištu postoji od 1879. posebna redovita katedra za poljsko pravo. Riješenjem pako ministarstva od 15. veljače 1882. br. 67. odregjeno je, da se od školske godine 1882./3. i na sveučilištu u Lavovu drže svakoga semestra 4 do 5 satna kolegija o poljskom privatnom pravu i povijesti toga prava. Od godine 1890. imade i lavovsko sveučilište redovitu katedru za poljsko pravo i njegovu povijest. (Beck und Kehl Die oesterreichischen Universitätsgesetze 1905. Pag 811. Sporedi: Kadlec: O katedrach historie slovanských práv, napose pag. 3—5.) Prema tomu drže se na pravnoj i državoslovnim fakultetima lavovskoga i krakovskoga sveučilišta uz predavanja o njemačkoj pravnoj i austrijskoj državnoj povijesti još i posebna predavanja o historiji poljskoga prava. Osim toga imade na lavovskom sveučilištu još i posebna katedra za komparativnu pravnu historiju. — I na pravnoj i državoslovnom fakultetu českoga sveučilišta u Pragu dobro je zastupana pravna historija; osim katedre za njemačku (austrijsku) pravnu povijest ima posebna katedra za česku i uz to jedna katedra za slavensku pravnu povijest.

kolegij iz hrvatske pravne povijesti. Što ja znadem, jedino na pravničkom fakultetu srpskoga sveučilišta u Beogradu nisu takogjer obvezatna posebna predavanja iz srpske pravne historije, nego je obligatan opći kolegij: historija slovenskih prava.⁹⁴ Na ugarskim je sveučilištima i pravoslavnim akademijama propisana opća evropska pravna povijest, ali je uz to obligatan i kolegij iz ugarske pravne historije.⁹⁵

Opća pravna historija imala bi načelno obuhvaćati sve narode i sva vremena. U nauci može imati smisla takova historija uz povijest pojedinih naroda i država jedino kao komparativna pravna historija, pa se često, osobito u Njemačkoj, pod imenom opće pravne historije i razumijeva komparativna jurisprudencija.⁹⁶ Prispodobljavajući razvitak prava u različitim naroda nastoji ona ispitati razvitak prava u opće; njezin je idealni cilj, da ustanovi zakone, po kojima se razvija pravni poredak u čovječanstvu.⁹⁷ Komparativna ili opća pravna historija lijepo je napredovala za posljednja tri decenija, kultivira se (više u literaturi nego u školama) u Engleskoj, Francuskoj i u Njemačkoj.⁹⁸ Nego razumijeva se, da ovdje o općenitosti, universalnosti u pravom smislu ne može biti govora, jer ova bi pretpostavljala, da je ispitana

⁹⁴ Član. 3. toč. 3. uredbe pravničkog fakulteta, potvrđene ukazom od 1. februara 1906. navodi medju predmetima, koji se imadu predavati: historiju slovenskih prava, a član. 4. iste naredbe stavlja taj predmet u prvu godinu; nego po članku 33. zakona o univerzitetu i čl. 113. opšte uredbe mogu slušači upisati nauke redom, koji im je „lično zgodniji.“ U obim semestrima god. 1907./8. i u zim. semestru 1908./9. nisu bila na pravničkom fakultetu beogradskoga univerziteta oglašena nikakva kolegija iz historije slovenskih prava.

⁹⁵ O tom поближе niže u tekstu i primjedbama.

⁹⁶ Komparativna jurisprudencija bez historije ne daje se naučno obragjivati. Uski savez medju komparativnom jurisprudencijom i pravnom historijom dobro je razabrao već Leibnitz (Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae). Sporedi Pineles, Gaius I. pag. 4. Vidi zanimljiv članak engleskoga profesora F. Pollocka (publiciran na talijanskom jeziku) *Il concetto e lo studio della storia del diritto comparato* u *Atti del congresso...* Vol IX. pag. 53.

⁹⁷ Vidi Spevec, *Ženidbeno imov. pravo*. Zagreb 1888. Predgovor osob. pag. VI. Kohler, *Ueber die Methode der Rechtsvergleichung*. Grünhut, *Zeitschrift für das Privat u. oeff. Recht* XXVIII. pag. 273. Idući za tim, da ustanovi zakone, po kojim se razvija pravni poredak u čovječanstvu sastaje se opća pravna historija sa sociologijom; imade pače mnijenje, da sociologiji kao osobitoj disciplini ne ima u nauci ni mjesta uz takovu opću pravnu historiju. Hildebrand, *Ueber das Problem einer allgemeinen Entwicklungs Geschichte des Rechts und der Sitte*, Inaugurationsrede. Prag 1894. pag. 31. i slijed. — Profesor Zigel veli, da nauka slavenskoga prava ide za tim, da prikaže načela društvenoga života Slavena kao cijelosti. Po njegovom je shvaćanju zadaća pravne historije, da opiše promjene društvenoga života, prikaže razloge i ustanovi zakone tih promjena. Historija slavenskoga prava da imade prema tomu prikazati promjene društvenoga života cijeloga slavenstva u vremenu, prikazati razloge tih promjena i tako doći do zakona, koji vladaju tim promjenama. *Enciklopedijski slovar Arsenjeva i Petručevskoga* pag. 335. i 336.

⁹⁸ Sporedi citirani članak Esmeinov u *Nouvelle revue historique du droit* 1900. i Pollockov (primjedba 96.) u *Atti del congresso* Vol. IX.

pravna prošlost svih naroda zemlje i svih vremena. A gdje smo još od tog ideala? Ispitana je pravna prošlost tek malenoga dijela narodâ zemlje, a nijednoga potpuno. Nema druge, nego da se prisposobljanje ograniči na neke narode i kod ovih na historijski razsvijetljeno vrijeme, pa što više je tih naroda i više prošlih vijekova, tim se više približujemo onomu idealu općenitosti, tim su sigurniji naši zaključci za čovječanstvo u cijelosti.⁹⁹

Načelno ne bi mogli imati ništa proti tomu, da se na našem fakultetu kultivira i ta grana jurisprudencije, znamenitost joj se sve to više priznaje, pa se mora odobriti, da naredba c. k. ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 24. prosinca 1893. br. 204., — kojom se ureguje pravo- i državoslovnistudij i teoretski državni ispit u Austriji — naročito odreguje, da se po mogućnosti valja pobrinuti za predavanja iz komparativne jurisprudencije.¹⁰⁰ Ali nije opravdano, da bude uz rimsku pravnu historiju obligatna jedino opća pravna povijest; ona ne može nikako nadoknaditi povijest domaćega prava. A što da tek na to kažemo, da bi se slušačima I. semestra imao predavati takvi predmet, pa da bi imali poslije I. godine iz njega polagati ispit? Baš za to, držimo, da sveučilišni zakon od 5. siječnja 1874. pod „općom pravnom historijom“ — ili kako veli u §. 49. sl. B. I. b.: „povijest prava u opće“ — ni ne razumijeva komparativnu jurisprudenciju, jer takav predmet ne bi doista propisao za I. godinu pravoslovnih studija. A nije se u naš nikada ni predavala „opća pravna povijest“ u tom smislu. U kolegiju pod ovim naslovom predavala se je uvijek samo pravna historija nekih naroda; prikazivala se je posve u kratko pravna historija najkulturnijih naroda staroga vijeka, a za tim Germana i Slavena, i to jednoga naroda za drugim. Praksa je sve više ograničavala taj preopsežni kolegij, te ga konačno ograničila na najstariju germansku, franačku i njemačku, te na pravnu povijest slavenskih naroda, i to poglavito vanjsku pravnu povijest i povijest državnoga prava. To je dobilo bar za ispit i legalno priznanje. Sveučilišni zakon naime od 6. listopada 1894. propisuje kao obligatnu za slušanje takogjer „opću pravnu povijest“ (§ 49. B. d.), ali normirajući I. historijski državni ispit (§ 57. al. 2.) veli, da mu je predmetom povijest slavenskih i germanskih prava; tako isto i provedbena naredba od 1. srpnja 1895. br. 8189. (§ 7. I. b.), koja još dodaje, da se u pravnoj historiji slavenskih i germanskih naroda kao predmetu I. pravno-povjesnoga državnoga ispita imade poglavito uzimati obzir na vanjsku pravnu povijest (imenito povijest vrela), a od nutarnje na povijest ustava (osobito franačkoga i njemačkoga).

⁹⁹ Kohler, Rechtsphilosophie und Universalrechtsgeschichte (Holtzendorf: Enklopaedie der Rechtswissenschaft 1. Liefer. osob. pag. 18.

¹⁰⁰ Vidi gore primjedba 93.

Kako rekosmo, već lijepi niz godina predaje se opća pravna historija na našem fakultetu samo u ovom opsegu, kako je danas za ispite propisana. Nego i ovako ograničen ostaje naš kolegij „opće pravne povijesti“ još uvijek preopsežan; za dva semestra (5 sati u zimskom, 4 sata u ljetnom semestru) ne daje se dakako potpuno prikazati pravna historija starogermanska i franačka, njemačka i slavenskih naroda. Predavanje mora se ograničiti na kratke preglede — tek najvažnije partije mogu se detaljnije prikazati. Ali najgore jest, da pri tom vrlo zlo prolazi naša domaća hrvatska pravna historija. I od nje se naime, utisnute u okvir toga opsežnoga kolegija, može uz najbolju volju prikazivati tek nešto u najkrupnijim crtama. Treba još u obzir uzeti slijedeće: Hrvatska pravna historija nije — može se reći — još nikako obragjena, akademijski učitelj upućen jest na vrela, mora ih proučavati, pa često i sam tražiti. Pune su mu ruke posla, da prati literaturu franačke i njemačke i pravne historije slav. naroda, pa mora na vrelima proučavati hrvatsku pravnu historiju. To još nije dosta; jer su istom učitelju nametnuta još dva druga cijela kolegija: hrvatsko-ugarsko privatno pravo i enciklopedija. Može li se očekivati, da će jedna osoba svladati taj posao? Bolonjski profesor Lucchini rekao je jednom zgodom, da je množina i raznoličnost predavanja u obratnom razmjerju sa znanstvenom specifikacijom profesora; on to zove akrobatizmom, koji ne dolikuje ozbiljnoj nauci.¹⁰¹ Dopuštamo, da ima iznimaka, ali za ogromnu većinu akademskih učitelja imati će Lucchini pravo. Pa taj akrobatizam biva baš na štetu hrvatske pravne historije, kojoj moramo priznati, da je doista vrijedna, da bude na našem fakultetu ravnopravna sa drugim samostalnim predmetima.

Na našem se naime sveučilištu imade bez sumnje uzimati osobiti obzir na sve, što se tiče domaćih prilika. Nismo dužni samo svome narodu, već kulturnom svijetu u opće, da kao prilog svjetskoj nauci obradimo sve grane kulturnoga života našega naroda.¹⁰² Ovo vrijedi u punoj mjeri i za pravnu historiju; interes domaće jurisprudencije i nauke u opće traži, da se na našem fakultetu što više kultivira hrvatska pravna historija. Ne budemo li je na sveučilištu bolje gojili, nego do sada, slaba je nada, da će u do-gledno vrijeme napredovati ta velevažna grana domaće kulturne historije.

Za to baš ne smiju nikako predavanja iz pravne historije ostati ovako, kako se faktično drže i kako su danas propisana na našem fakultetu. Najbolje bi bilo — predložio je to već pokojni profesor Pliverić u svom rektorskom govoru, držanom 19. listopada 1892., da se osnuje posebni kolegij iz hrvatsko-ugarske pravne historije.¹⁰³ U tom kolegiju imala bi se prikazi-

¹⁰¹ Pliverić, Rektorski govor 1903. pag. 49.

¹⁰² Ovo dobro naglasuje Klaić u članku: Hrvatsko sveučilište. (Božićni prilog „Hrvatske“ 1908.).

¹⁰³ Pliverić, Rektorski govor 1903. pag. 44. i slijed.

vati posebna hrvatska pravna povijest prije saveza sa Ugarskom, a za tim zajednička i posebna hrvatska pravna povijest sve do godine 1848. Prije ka je doista potreba, da se takav kolegij što prije uvede. — Kako danas stojimo u nauci sa hrvatskom pravnom historijom, ne može se istina, ni očekivati, da ćemo dobiti akademiskoga učitelja, koji bi mogao umah ustavno u predavanjima prikazivati cijelu našu pravnu prošlost; ali našla bi se bez sumnje osoba, koja bi mogla držati predavanja o fontologiji i redom iz pojedinih partija nutarnje hrvatske pravne historije. Briga je dakako u prvom redu profesorskoga zbora pravo- i državoslovnoga fakulteta, da se nagje osoba spremna za tu struku, ali i treba, da joj se kao akademiskomu učitelju dade položaj, da može sve svoje sile posvetiti predavanjima hrvatske pravne historije.

S tim u savezu valja raspraviti još jedno pitanje. Što da učinimo sa starim kolegijem iz opće pravne povijesti? Bi li se uz hrvatsko-ugarsku pravnu historiju pridržao i taj stari kolegij, ili bi se tu imalo što promijeniti?

O istom pitanju raspravlja se već od nekoliko godina u Ugarskoj, gdje je, kako spomenuh, uz posebnu ugarsku propisana i opća evropejska pravna historija. Ugarski pravni historik i sveučilišni profesor Timon izjavio je svoje mišljenje, kako bi se imala pravna historija u Ugarskoj naučiti i u opće naučno obragjivati, u posebnoj raspravi priopćenoj u časopisu „Jog állam“ III. god. (1904.) 8. svezak.¹⁰⁴ Mislim, da će naše krugove zanimati ta rasprava, pa ću ovdje iz nje priopćiti i više, nego li je potrebno za svrhu koja mi je sada neposredno pred očima. Timon drži, da se ne bi više imala opća evropska pravna historija kao glavni kolegij predavati, niti u opće u dosadašnjoj formi naučno obragjivati, već da se kao glavni i posebni kolegij pridrži samo ugarska pravna historija s osobitim obzirom na pravni razvitak u zapadno-evropskim državama, kako ju on nastoji prikazati u svom učbeniku, o kom smo prošlih godina u „Mjesečniku“ opširno referirali. Ističe i pobija protivna mnijenja, koja se oslanjaju poglavito na shvaćanje pokojnoga profesora pravne historije Hajnika, da se ili pridrži sadašnje stanje, te predavaju oba kolegija kao glavna i obvezatna, ili da se spoje, te ugarska pravna historija predaje u okviru opće evropske.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Az alkotmány és jogtörténet tanítása Magyarországon. Posebni otisak, Buda pest 1904.

¹⁰⁵ Predlog, da se ugarska pravna historija predaje spojena sa općom evropejskom osnovan je — ističe Timon — na shvaćanju, da je glavna karakterna crta ugarskoga pravnoga razvitka recepcija tugjih pravnih uredaba, tako da tvorna snaga madžarskoga naroda dolazi u tom razvitku tek nuzgredno, sekundarno u obzir. To je, veli on, skroz krivo shvaćanje. Poziva se na svoju knjigu; u njoj da je dokazao, da je madžarski narod svoje snažno državopravno shvaćanje, što ga je donio iz svoje pradomovine, sačuvao unatoč recepcije pravnih uredaba zapadnih evropskih naroda i da se je tim snažnijim državopravnim shvaćanjem uvijek odlikovao među evropskim narodima, kako se to ističe u uredbama ugarskoga državnoga, privatnoga i kaznenoga prava. Pa kada se u svim državama Evrope

Timon izvodi, da predavanja opće evropske pravne historije nisu uvedena u Ugarsku s nutarnjih, stvarnih razloga, već s posve vanjskih — od nužde naime, da se predaje pravna historija. Predavanja pravne historije začese na sveučilištu za apsolutizma; uvedena je onda „Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte.“ Kada je ustav uspostavljen, imala bi bila tu disciplinu zamijeniti ugarska ustavna i pravna povijest, ali kako ova još nije bila tako naučno obragjena, da bi se mogla sustavno predavati, uvedena je mjesto Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte na predlog Gustava Wenzela opća evropska pravna historija; htjelo se tim privremeno nadoknaditi domaću pravnu povijest. Ta potreba je prestala — pa je za to i uvedena ugarska pravna historija kao posebna disciplina.¹⁰⁶ Ne može dakle biti ni govora, da se danas ugarska pravna historija dokine kao posebni kolegij, te u kojoj mu drago formi uvrsti u posebnu evropsku, nasuprot danas može biti samo pitanje, ima li se uz ugarsku pravnu historiju pridržati i opća evropska kao glavni i obvezatni kolegij.

Timon traži, da se napusti opća evropska pravna historija. Taj predmet nije veli, ni poznat u vanjskom naučnom svijetu. Pravna je historija po svojoj prirodi na pozitivnom temelju osnovana pravna disciplina; pa kako nije nikada bilo a i danas nema općega evropskoga prava, jer nema niti je ikada bilo zajedničkoga evropskoga zakonadavstva, zajedničkih pravnih običaja ni sudovanja kao faktora, koji stvaraju pravo, tako nema ni jedinstvenoga pravnoga razvitka, pa ne može biti ni evropske pravne historije. Prema tomu može ova — nastavlja pisac — imati mjesta među pravnim naukama samo kao spekulativna na apstraktnom temelju osnovana

predaje i obragjuje domaća pravna historija kao posebna disciplina i na osnovu vlastitoga narodnoga razvitka, a nipošto u okviru opće evropske pravne povjesti, to ju treba tako i u Ugarskoj obragjivati i naučiti, „jermi pravni razvitak franceskoga ni engleskoga, talijanskoga ni ruskoga niti u općej ikogega naroda, koji je državu utemeljio, nije jedinstveniji, niti ne počiva na samostalnijem nacionalnom temelju, veli Timon — nego li pravni razvitak mađarskoga naroda. Prvi posebni profesor pravne historije Hajnik imenovan je profesorom opće evropske i domaće pravne historije; i onda se je dakle već ova potonja smatrala posebnom strukom naučnom, te se je tražilo, da se kao takova i predaje.

¹⁰⁶ Nadalje navodi Timon § 14. naredbe od god. 1874. o organizaciji pravoslavniha akademija, koji odregjuje, da se imade u prvom semestru predavati na tjedan 7 sati u garska a u drugom semestru samo 5 sati općea evropska pravna historija. Već onda je dakle izlučena domaća historija kao posebna struka, pa je na nju i preneseno težište pravno historijske obuke; što je i posve opravdano, jer je domaća pravna historija bila toliko obragjena, da se je opća evropska mogla sukcesivno napuštati. Kao konac u tom razvitku ističe pisac Previšnje riješenje od 15. aprila 1890., kojim je ustanovljena posebna katedra za ugarsku pravnu historiju na budimpeštanskom sveučilištu i kasniju naredbu (1892.), kojom se predavanja iz te struke uvode kao glavni obvezatni kolegij te odregjuje, da se iz nje imade u jednakoj mjeri ispitivati, kao što iz opće evropske pravne historije.

struka; njezina bi zadaća bila, da ispitujući razvitak pozitivnih pravnih uredba evropskih naroda pokaže, da tu gospoduju odregjene zajedničke pravne ideje i da se ističu više manje slična pravna obilježja. Timon upozoruje na teškoće takovoga ispitivanja. Trebalo bi neposredno na vrelima izučavati pravni razvitak svih pojedinih evropskih naroda, a tu već same jezične teškoće nije moguće svladati; ne preostaje drugo nego primati iz druge ruke, služiti se više manje uspelim tugjim radnjama, kojim se rasvjetljuje pravni razvitak pojedinih naroda. Zato će ta struka u svojim rezultatima biti uvijek nesigurna i nepouzdana. U ostalom, veli on, možemo smatrati isključenim, da bi se moglo komparativnom metodom obraditi na osnovu pozitivnih vrela razvitak cijeloga pravnoga života, svih institucija državnoga, privatnoga, kaznenoga i procesualnoga prava u kakvih desetak do petnaest naroda, koji su utemeljili samostalne države.

To su razlozi, s kojih inozemni pravni historičari drže, da su predavanja opće evropske pravne historije kao posebne discipline bez svake svrhe, pače da su posve nemoguća stvar. Priopćuje pismo, što mu je pisao u tom pitanju Rudolf Sohm, koji da se slaže sa njegovim mišljenjem o općoj evropskoj pravnoj historiji. *Eine Vorlesung über ein solches Thema ist ein Unding*, piše Sohm. *Eine europäische Rechtsgeschichte giebt es überhaupt nicht. Ebenso wenig wie eine „europäische“ Volksgeschichte. Es fehlt die einheitliche Entwicklung... Rechtsgeschichte ist, soweit sie nicht vergleichende Rechtsgeschichte sein will, nur als Rechtsgeschichte eines Volkes denkbar.*¹⁰⁷

U materiji t. zv. opće pravne historije ili bolje rekući historije ustava zapadno evropskih država temeljna je institucija sredovječna feudalna državna organizacija, pa se baš za to može uz ugarsku pravnu historiju držati po jedan semestar dvo- ili trosatni kolegij o tom predmetu; ali ni to nije, misli Timon, nužno, jer se feudalizam nije mogao u Ugarskoj udo-

¹⁰⁷ Predavanjem i u opće naučnim obragjivanjem opće evropske pravne historije, nastavlja Timon, samo se diskredituje mađarska nauka pred vanjskim svijetom; a i škodi to napretku ugarske pravne historije, koja je još slabo obragjena, pa treba da joj svi domaći pravni historici posvete sve svoje sile, te je isključeno, da bi mogli uz to temeljito i uspješno obragjivati „opću evropsku pravnu historiju“.

Pogotovu štetna je opća pravna historija za pravnu obuku. Na ugarskim se naime sveučilištima predaje ugarska i opća prva historija cijele godine, svaka disciplina po 5 sati na tjedan, pa se i oba predmeta pitaju na prvom temeljnom ispitu. To je odviše pravne historije za početnike — i najbolji ne mogu ju svladati — pa će baš za to prije zamrziti, nego li obljubiti taj velevažni predmet. Nema druge, nego da se napusti opća pravna historija kao predmet predavanja i državnoga ispita, pa da se težište pravne historijske obuke i naučnoga rada prenese na ugarsku pravnu historiju.

miti. — Pisac zaključuje svoju raspravu skupivši u kratko rezultade do kojih je došao :

1. Neka se predaje cijele godine po 6 sati na tjedan ugarska pravna historija s osobitim obzirom na razvitak zapadnih država;

2. neka se drži specijalni kolegij 2 do 3 sata jedan semestar o feudalizmu kao temeljnoj instituciji zapadnih država ili iz slične materije ;

3. na prvom temeljnom ispitu neka se pita ugarska pravna historija s osobitim obzirom na pravni razvitak u zapadnim državama.

Ne upuštamo se u kritiku ove rasprave, ali moramo dati pravo piscu, što zahtijeva, da se iz ugarske pravne historije drže obligatna kolegija; da se ona u opće kao posebna struka naučno obrađuje. Opravdano je i njegovo mnijenje, da se ne može uzdržati t. z. opća evropska pravna historija; ona je moguća — kako veli S o h m — jedino kao komparativna pravna historija.

I mi moramo uvesti što prije hrvatsko-ugarsku pravnu historiju kao posebni obligatni kolegij za slušače prava; glede toga ne može biti nikakove sumnje. Ali ne bi mogli nikako prihvatiti predlog, da se napuste predavanja iz historije zapadno evropskih naroda kao posebni kolegij, da se na pravni razvitak susjednih kulturnih naroda uzima obzir samo u okviru hrvatske pravne historije — te još eventualno drže specijalno kolegija o feudalizmu ili drugim najvažnijim materijama. Mislim, da to nije dovoljno za valjanu naučnu spremu naših pravnika; napose franačka i njemačka pravna historija za nas je od najveće znamenitosti. Bez znanja franačke pravne historije ne možemo razumjeti temelje razvitka državnoga prava pa i drugih grana prava u najkulturnijih naroda Evrope, ne možemo razumjeti ni našega vlastitoga pravnoga razvitka. Od iste znamenitosti za našu kasniju pravnu historiju jest njemačka pravna povijest. Susjedno rimsko-njemačko carstvo neprestano je vrlo znamenito utjecalo na razvitak pravnih uredaba u Ugarskoj pa i u Hrvatskoj, osobito u krajevima megju Kupom i Dravom. Njemački upliv raste sve do najnovijih vremena, te je danas mal ne sve naše pozitivno pravo njemačko ili bar posve po njemačkom gragjeno. Vrijedno je još i to napose istaknuti, da bez znanja franačke, a za kasnije vrijeme njemačke pravne historije ne možemo valjano razumjeti historije prava zapadne crkve; a to je sigurno za naobrazbu pravnika od velike znamenitosti. Nego uz nutarnje stvarne razloge sili nas i jedan drugi razlog, da pridržimo franačku i njemačku pravnu historiju kao obligatne predmete. Ne smijemo na ime ni ovdje pustiti s vida, što smo više put isticali: treba, da našu naučnu osnovu tako udesimo, da ne bude zapreke priznanju pravnih studija na našem fakultetu u Austriji, gdje je na pravo i državoslovnim fakultetima uz a u s t r i j s k u p o v i j e s t (povijest državnoga razvitka i javnoga prava) obligatan predmet i n j e m a č k o p r a v o, koje obuhvaća

historiju pravnih vrela i javnoga prava te historiju i sistem privatnoga prava.¹⁰⁸

Mislim, da ne treba obrazlagati, da na hrvatskom sveučilištu moramo kultivirati i pravnu historiju drugih slavenskih naroda, poglavito južnih Slavena; moramo to već u interesu naše pravne historije. Rezultati naučnoga rada na polju pravne historije drugih slavenskih naroda znamenito olakoćuju ispitivanje i razumijevanje naše pravne prošlosti — pa u opće valja priznati, da ne može biti govora o temeljitom naučnom izučavanju pravne prošlosti jednoga slavenskoga naroda bez obzira na druge. Po gotovu vrijedi to za plemena etnografski tako srodna, kako su južni Slaveni. Nego poznavanje slavenske pravne historije korisno je, pače nužno za izučavanje ugarske pravne historije i bez obzira na kraljevinu Hrvatsku. Po mom je skromnom mnijenju velika mana mađarskih pravnih historičara, da se premalo obaziru na slavensko pravo; jer o tom ne može biti sumnje, da je slavenski elemenat vrlo znatno utjecao na pravni razvitak u Ugarskoj. — Svakako će se morati u predavanjima hrvatske pravne historije neprestano uzimati obzir na dotične pravne uredbe ostalih Slavena, pa je za to nužno, da slušači poznadu važnija pravna vrela i bar glavne crte pravnoga razvitka u ostalih slavenskih naroda.

Mi dakle držimo, da bi se uz hrvatsko-ugarsku pravnu historiju imala pridržati obligatna kolegija iz franačke i njemačke pravne historije te pravne historije slavenskih naroda bar u onom opsegu, u kom se do sada kod nas drže.

Po našoj naučnoj osnovi i prema ispitnom redu, koji kod nas vrijedi, morali bi dakako ugarsko-hrvatsku pravnu historiju smjestiti u prvu polovicu pravnoga studija. Pitamo, ne bi li tim slušači bili preopterećeni historijskim kolegijima? Držimo, da su svakako slušači u prvoj polovici pravnoga studija preterećeni historijom; po našem mnijenju, koje smo, mislim, dovoljno obrazložili, pravno-historijski je studij pretežak za početnike. Al dok se drugdje drže te osnove, a napose dok u Austriji drže, da valja sve historijske predmete apsolvirati u prvoj polovici studija, ne preostaje nam drugo, nego da i ugarsko-hrvatsku pravnu historiju stavimo u prve semestre, pa je uz postojeću osnovu i ispitni red najzgodnije, da se sluša savremeno sa t. z. općom pravnom historijom. Kada se promijeni ta osnova, a do toga će, uvjereni smo, sigurno doći, nać će se zgodnije mjesto i kolegiju iz hrvatsko-ugarske pravne historije. Moglo bi se ipak već sada bar za prva dva semestra umanjiti broj obligatnih historijskih kolegija. Mogao bi se dokinuti obligatni kolegij iz hrvatske povijesti, što ga slušači prava slušaju redovito prvi se-

¹⁰⁸ Zakon od 20. travnja 1893. o pravo i državoslovnom studiju i o državnim ispitima § 4. točka c) i d) i naredba c. k. ministarstva bogoštovlja i nastave od 24. prosinca 1893. br. 204. § 4. točka 3. i 4.

mestar na filozofskom fakultetu. Da se uvede hrvatsko-ugarska pravna povijest, postao bi taj kolegij za pravnike posve suvišan. Dokinuti bi se mogao i drugi obligatni historijski kolegij — što ga za pravnike (uz kolegij iz filozofije i hrvatske historije) propisuje naš sveučilišni zakon (§ 53.). Bolje bi, mislim, bilo, da se prihvati ustanova cislitavskoga zakona od 20. travnja 1893. § 4. III. lit. b), da imadu pravnici (osim predavanja iz filozofije) slušati na filozofskom fakultetu još jedan kolegij, koji si sami izaberu. Nadalje moralo bi se svakako — razložiti ću to niže — premjestiti predavanje hrvatsko-ugarskoga privatnoga prava u drugu godinu, a time bi otpao za slušače prve godine i taj kolegij, tako da oni i sa hrvat.-ugarskom pravnom historijom ne bi imali veći broj obligatnih sati, nego li ih danas imadu.. Preostaje pitanje, da li bi sva ta pravna historija imala biti predmetom državnoga ispita? Mi držimo — jasno se to razabire iz našega dosadašnjega razlaganja — da je historijski ispit iza prvih semestara pravnoga studija bitna mana postojećega sustava. To vrijedi i za Austriju, a pogotovu za nas, gdje se traži prvi historijski ispit već poslije drugoga semestra. Nužna je posljedica, da prosječni djaci znadu tek nešto rimskoga prava, i to — iznimke su rijetke — bez valjanog razumijevanja historijskog mu razvitka. Za naše kandidate prvoga historijskoga ispita vrijedi baš potpuno, što *Mitteis* veli za austrijske kandidate historijskoga ispita: *Diese Dinge (naročito fontologija) treffen im Kopf der Kandidaten keinen Bewusstseinsinhalt, an den sie anknüpfen könnten und bleiben einfach toter Schall.* Nego dok se drugdje u kulturnim državama polažu najprije historijski ispiti, a napose dok se u Austriji zaključuje prva polovica pravnoga studija historijskim ispitom (— i u Ugarskoj su temeljni ispiti historijski —) nije shodno, da mi mi-jenjamo taj sustav; samo bi, držim, dobro bilo, da se vratimo starom jedinstvenom historijskom ispitu.

Hrvatsko-ugarska pravna povijest morala bi biti i predmetom državnoga ispita; odgovara to posve ispitnim propisima, koji danas u nas postoje, a i u skladu je sa austrijskim i ugarskim ispitnim redom. U duhu postojećih propisa spada ona na naš prvi historijski ispit zajedno sa općom pravnom historijom; u okviru potonje ispituje se na tom ispitu i danas (bar nešto fontologije) i iz hrvatske pravne historije. Treba samo dakle, da se veća važnost dade hrvatsko-ugarskoj pravnoj historiji kao posebnom predmetu ispita; pa pošto bi se moralo, po mom mnijenju — koje ću umah razložiti — prenijeti hrvatsko-ugarsko privatno pravo na drugi historijski ispit, to bi i uz hrvatsku pravnu historiju prvi historijski državni ispit bio laglji, nego li je danas.

Budi mi dozvoljeno, da upozorim ovdje na još nešto glede pravne historije u opće kao predmeta ispita. Po postojećim propisima cijela je pravna

historija predmetom državnoga ispita, a za stroge ispite ne traži se tako zvana opće pravna povijest, već samo historija rimskoga prava. To se, mislim, ne može nikako opravdati. Od onih, koji žele polučiti doktorat prava, traži se svakako viša naučna sprema, a za tu se hoće i temeljita pravna historijska naobrazba. Među reformama, koje bi se imale što prije provesti, predlažem i to, da se uvede pravna povijest (dakako i hrvatsko-ugarska pravna povijest) kao predmet rigoroza.¹⁰⁹

Uz hrv. pravnu historiju još je jedan pravno-historijski predmet odviše zapostavljen u predavanjima na našem fakultetu, a to je hrvat.-ugar. privatno pravo. Propisan je doduše obligatni kolegij iz toga predmeta — ali vrlo nezgodno za slušače prvog tečaja, pa se drži u ljetnom semestru, koji traje jedva dva mjeseca, a još je nezgodnije, da se umah iza toga semestra pitaju na prvom državnom ispitu glavna načela hrvat.-ugar. privat. prava. Ova disciplina zaslužuje mnogo veću pažnju. Hrvatsko-ugarsko privatno pravo vrijedilo je kao pozitivno sve do god. 1852., pa se ne može nipošto reći, da danas znanje toga prava ne ima nikakove praktične vrijednosti, svakako pako sadržan je u njem velevažni dio naše pravne prošlosti. Treba mu prije svega posvetiti više vremena; neka se predaje bar jedan zimski semestar u kolegiju od 4 sata, i to u II. tečaju usporedo sa kanon. pravom. Razumijevanje velevažnih ustanova hrvatsko-ugarskog privatnog prava pretpostavlja temeljito poznavanje mnogih crkveno-pravnih uredba, a ne smije se s uma pustiti ni to, da je Verböczijska fontologija hrvatsko-ugarskoga prava pretežno kanonistička. Stvarno je dakle posve neopravdano, da se hrvatsko-ugarsko privatno pravo sluša prije kanonskoga prava, prirodno mu je mjesto iza potonjega ili bar uzanj usporedo. Pogotovu je pako s istih razloga neopravdano, da se taj predmet pita na prvom historijskom državnom ispitu, dakle — recimo primjerice — kanonistička fontologija prije, nego li je kandidat učio kanonsko pravo. Ovo treba što prije promijeniti. Dok postoji sadašnji naš ispitni red, neka se premjesti hrvatsko-ugarsko privatno pravo na drugi historijski ispit, komu je predmetom i kanonsko pravo, i to tako, da se ne pitaju samo glavna načela hrvatsko-ugarskoga privatnoga prava — već taj predmet u cijelom opsegu. Tim bi se ujedno odstranila još jedna mana našega ispitnoga reda. Prvi je na ime ispit mnogo teži od drugoga; ne samo za to, jer kao prvi mora biti prirodno teži, i napose, jer pandekte rimskoga prava ne zadavaju kandidatu drugoga ispita ni iz daleka one teškoće, što ih zadavaju kandidatu prvoga ispita povijest i insti-

¹⁰⁹ U Austriji je predmetom historijskoga rigoroza uz rimsko i crkveno pravo i nje-mačko pravo. Naredba c. k. ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 15. travnja 1872. br. 57. Što se razumijeva pod njemačkim pravom rekli smo gore. (Vidi primjedbu 108.).

tucije rimskoga prava — već i zato, što prvi ispit imade više predmeta, pa je još k tomu megju njima jedan, koji u mnogim partijama pretpostavlja znanje kanonskoga prava, koje će kandidat tek poslije ispita slušati. Ovo su mane, koje treba bezuvjetno što prije odstraniti.

Neke od reforma, o kojima sam ovdje govorio morale bi se, mislim, što prije provesti. Navesti ću ovdje u kratko ono, za što držim, da bi se moralo umah promijeniti, a moglo bi se to učiniti u okviru postojeće naučne osnove t. j. bez promjene temeljnih načela, na kojima je gragjena i uz postojeća dva historijska ispita.

1. Mjesto neobligatne enciklopedije i metodologije neka se uvede obligatni kolegij pod naslovom : **Uvod u pravo i državoslovnne nauke.**

2. Umah neka se uvede posebni obligatni kolegij iz hrvatsko-ugarske pravne historije.

3. Dokida se ustanova našega sveučilišnoga zakona, da pravnici moraju slušati jedan kolegij iz hrvatske povijesti, i još jedan drugi historijski kolegij (§ 53.). Mogla bi se na mjesto toga recipirati ustanova § 4. III. b) cislitavskoga zakona od 20. travnja 1893, da imadu pravnici uz jedan kolegij iz filozofije (koji je i po našem zakonu obligatan) slušati na filozofskom fakultetu još samo jedan kolegij, što si ga svaki slušač može po volji odabrati.

4. Neka se promijene ustanove al 2. i 3. § 57. sveučilišnoga zakona, kojim se normiraju predmeti prvoga i drugoga pravno-historijskoga ispita tako, da se skida s prvoga ispita hrvatsko-ugarsko privatno pravo (glavna načela), a uvodi kao posebni predmet hrvatsko-ugarska pravna povijest; hrvatsko-ugarsko privatno pravo pako da se pridodade dosadašnjim predmetima drugoga historijskoga ispita.

5. Predmetima historijskoga rigoroza neka se dodade pravna historija i to franačka i njemačka te hrvatsko-ugarska (osobito povijest vrela i državnoga prava).

historische studee in
opdracht van de heer 21

nummer 31

II inhoud van de reizen - 1/2
inclusief de 4/5

III in. propositie